

ОРШИЛ

Монгол улсын Хүний Эрхийн Үндэсний Комиссоос /ХЭҮК/ хуульд заасны дагуу Монгол улс дахь хүний эрх, эрх чөлөөний тухай ээлжит дөрөвдэх илтгэлийг гаргав.

ХЭҮК нь ээлжит илтгэлээ гаргахдаа тус Комиссоос тухайн жилд явуулсан үйл ажиллагааны явцад цугларсан мэдээлэл, баримтан дээр голлож тулгуурлахын зэрэгцээ тухайн цаг үеийн хүний эрхийн онцлог асуудлыг аль болох авч үзэхийг хичээн чармайж байна.

2004 оны хувьд хүний эрхийн талаас хамгийн анхаарал татсан үйл явдал бол УИХ-ын болон орон нутгийн сонгууль байсан Иймд илтгэлийн нэгдүгээр хэсэгт иргэдийн сонгох, сонгогдох эрхийн хэрэгжилтийн төлөв байдлыг тусгав.

Илтгэлийн хоёрдугаар хэсэгт зохистой хоол хүнсээр хангагдах эрхтэй холбоотой асуудлыг авч үзсэн.

Гуравдугаар хэсэгт хүний аюулгүй орчинд амьдрах эрхийн баталгаатай холбоотой зарим асуудлыг товчхон тусгасан болно.

ХҮНИЙ ЭРХИЙН ҮНДЭСНИЙ КОМИСС

НЭГ. СОНГОХ, СОНГОГДОХ ЭРХИЙН ХЭРЭГЖИЛТ

2004 онд явагдсан УИХ-ыг сонгох болон орон нутгийн сонгууль нь иргэдийн сонгох, сонгогдох эрхийн хэрэгжилтийг амьдрал дээр харж судлах боломжийг олгосон, хүний эрхийн байгууллага, мэргэжилтнүүдийн анхаарлыг татсан онцлог үйл явдал байв.

ХЭҮК-оос хүний улс төрийн эрхийн хамгийн сонгодог илэрхийлэл болсон сонгох, сонгогдох эрхийн хэрэгжилтийг эдгээр сонгуулийн үеэр судалж, дүн шинжилгээ хийсэн юм.

Өнөөдрийн байдлаар Монгол улсад УИХ-ын сонгуулийн тухай хууль /1992 он/, Ерөнхийлөгчийн сонгуулийн тухай хууль /1992 он/, Аймаг, нийслэл, сум, дүүргийн ИТХ-ын сонгуулийн тухай хууль /1996 он/-иар тус тус сонгуулийн харилцааг зохицуулж байна. 1992 оноос хойшхи хугацаанд УИХ-ын сонгуулийг 4 удаа, Ерөнхийлөгчийн сонгуулийг 3 удаа, орон нутгийн сонгуулийг 3 удаа тус тус зохион байгуулаад байна. Сонгуулийг зохион байгуулах явцад иргэдийн сонгох, сонгогдох эрхийг бодитой эдлүүлэхэд тус харилцааг зохицуулж байгаа хууль тогтоомжийг боловсронгуй болгох явдал зайлшгүй чухал билээ. Ардчилсан сонгуулийн талаарх олон улсын баримт бичгийг судалж үзэхэд сонгох, сонгогдох эрхтэй /сонгууль/ холбоотой дараах үндсэн зарчмуудыг онцлон анхаардаг. Үүнд:

- Бүх нийтийн байх зарчим
- Тэгш эрхийн зарчим
- Чөлөөтэй байх зарчим
- Саналаа нууцаар гаргах зарчим
- Сонгууль тогтмол хугацаанд явагдах

Эдгээр үндсэн зарчмууд үндэсний хууль тогтоомжид тусгагдсан байдал, сонгуулийн зохион байгуулах үе шатуудад эдгээр зарчмыг мөрдлөг болгодог эсэх талаар энэхүү илтгэлд авч үзэв.

Монгол улсын Үндсэн хууль, холбогдох хууль тогтоомжуудад сонгууль 4 жил тутам явагдана хэмээн заасан нь сонгууль тогтмол хугацаанд явагдах зарчмыг хэрэгжүүлж байна.

1. БҮХ НИЙТИЙН БАЙХ ЗАРЧИМ

Сонгууль бүх нийтийн байх зарчим бол иргэдийн сонгох, сонгогдох эрхийн нэг гол баталгаа юм. Бүх нийтийн байх зарчим нь иргэд сонгуульд оролцоход ямар нэгэн төрлийн ялгаваргүйгээр бүгд тэгш эрхтэйгээр оролцох боломжтой байхыг хэлнэ.

УИХ-ын сонгуулийн тухай хуулийн 1-р зүйлийн 1-д "... Монгол улсын сонгуулийн эрх бүхий иргэд нийтээрээ... сонгоно.", Ерөнхийлөгчийн сонгуулийн тухай хуулийн 3 дугаар зүйлийн 2-д: "...сонгуулийн эрх бүхий иргэд нийтээрээ...", Аймаг, нийслэл, сум, дүүргийн ИТХ-ын сонгуулийн тухай хуулийн 3-р зүйлийн 1-д "Иргэдийн Төлөөлөгчдийн

Хурлын сонгуульд Монгол улсын иргэд нийтээрээ...сонгох эрхтэй оролцож..." хэмээн заасан.

Бүх нийтийн байх зарчмыг хууль тогтоомжид тусгаж өгсөн хэдий ч энэхүү зарчмыг сонгуулийн бүх үе шатуудад мөрдлөг болгож чадаж буй эсэх нь сонгуулийн өдрийг товлох, сонгуулийн тойрог хэсгийн хороодыг байгуулах, санал хураах цаг, хугацаа, байрыг мэдээлэх, сонгогчдын нэрийн жагсаалтыг гаргах, саналыг урьдчилж авах, зөөврийн хайрцгаар санал авах гэх мэтийн олон төрлийн үйл ажиллагаануудыг хэрхэн яаж зохион байгуулахаас шууд хамааралтай юм.

1.1. Сонгуулийг шударгаар зохион байгуулах, сонгууль бүх нийтийн байх, иргэдийн сонгох, сонгогдох эрхийн хэрэгжилтийн үндсэн суурь нөхцлийн нэг бол сонгуулийн тойрог, хэсгийн хороодыг хуулийн дагуу байгуулах явдал юм.

Сонгуулийн хэсэг, тойрогын хороодод нам, эвсэл нам бусчуудын төлөөллийн тэнцвэртэй байдал алдагдах, нам, эвслүүд, нам бусчуудын төлөөллийг оруулахад саад тогтгор учруулах, тойрог, хэсгийн хороодыг хуульд заасан хугацаанаас хоцроож байгуулах зөрчил нь иргэдийн сонгох, сонгогдох эрхэд сөргөөр нөлөөлж байна.

Түүнчлэн "нам бус" гэдэг нэрийн дор аль нэгэн намд гишүүнчлэлтэй хүн тойрог, хэсгийн хороонд ажиллаж буйг сонгогчид шүүмжилдэг.

Энэ тухай нам эвсэл, нэр дэвшигчдээс цөөнгүй санал, гомдол гардаг ч холбогдох хуульд "...тойрог хэсгийн хороодын дарга, нарийн бичгийн дарга, гишүүд ...нэр дэвшигч байж болохгүй" гэснээс өөр хязгаарлалтыг, тухайлбал, сонгуулийн хороодын бүрэлдэхүүнд аль нэг нам эвслийн төлөөлөл давамгайлахыг хориглосон зүйл байхгүй нь тойрог, хэсгийн хороодын бүрэлдэхүүний төлөөллийг тэнцвэртэй бус болгоход нөлөөлж байна.

Хуульд зааснаар сонгуулийн бүх шатны хороодын дарга, нарийн бичгийн дарга, гишүүд аль нэг нам, эвсэл, нэр дэвшигчийн талаар сурталчилгаа хийхийг хориглодог боловч, нэг гэр бүлийн хүмүүсийн нэг нь нэр дэвшиж, нөгөө нь сонгуулийн хороонд ажиллах тохиолдол хөдөө, орон нутагт цөөнгүй байв. Хуульд тодорхой заалтгүйн улмаас сонгуулийн хороод аль нэгэн улс төрийн хүчин, нэр дэвшигчийг талархан дэмжигчдээс дагнан бүрдэхгүй гэсэн баталгаа үгүйн зэрэгцээ, нөлөө бүхий нам, эвслүүд хороодын бүрэлдэхүүнийг хоорондоо хуваах, нам бусчуудыг хороодын бүрэлдэхүүнд аль болох оруулахгүй байх нь 2004 оны орон нутгийн сонгуулиар ажиглагдаж байлаа.

Хэдийгээр нам эвслийн тохиролцож байгаа нь хууль зөрчөөгүй мэт боловч намын харьяалалгүй иргэд болоод өөр бусад жижиг намын гишүүдийг ялгаварлан гадуурхаж буй нэгэн хэлбэр гэж хэлж болно.

УИХ-ын сонгуулийн үеэр манай аймагт сонгуулийн хороонд ажиллаж байсан МАХН-ын төлөөлөгч болон, Эвслийн гишүүн хоёр тохиролцоод зөөврийн хайрцгаар санал авах хуудсаа тэнцүү тоогоор хувааж өөрийн намаас нэр дэвшигчдийн нэрийг дугуйлчихсан явдал гарсан /Увс, ХЭҮК –ийн төлөөлөгийн ярилцлагаас/.

УИХ хийгээд орон нутгийн сонгууль бол зөвхөн нам, эвслийн гишүүдийн сонгууль бус сонгуульд оролцох эрх бүхий бүх иргэдийн хүсэл зоригийн илэрхийлэл тул түүнийг эрхлэн явуулах сонгуулийн хороодыг байгуулах эрх зүйн орчинг боловсронгуй болгож, иргэдийн эрхийг тэгш, шударгаар хангах асуудал тулгамдсан шинжтэй болж байна.

1.2. Сонгуулийн хороодыг хуульд заасан хугацаанаас олон, цөөн хоногоор хоцроож байгуулах нь түгээмэл байгаа нь судалгаанаас харагдаж байна.

Орон нутгийн сонгуулийн үйл ажиллагаанаас харахад сонгуулийн хэсгийн хороод хуульд заасан хугацаанаас даруй 9-13 хоног хоцорч байгуулагдсан / Дундговь аймагт хийсэн судалгаанаас/.

Тойрог, хэсгийн хороодыг хугацаа хоцроон байгуулж буй нь хороодын гишүүдийн дунд сургалт явуулах, ажил үүрэгтэйгээ танилцах зэрэгт муугаар нөлөөлж улмаар зөрчил гаргах нөхцөлийг бүрдүүлж байна.

1.3. Сонгуулийн хороодыг байгуулах явцад гардаг өөр нэгэн хүндрэлтэй зүйл бол боловсон хүчний хомсдол, тэнд ажиллах хүмүүсийн сонгуулийн талаарх мэдлэг боловсрол, эдийн засгийн болоод эрх зүйн баталгааны тухай асуудал юм.

Жирийн иргэдийг сонгуулийн хороодын үйл ажиллагаанд татан оролцуулах арга хөшүүрэг хангалтгүй, ажиллах хүнийг зөвхөн нам эвслийн гишүүд, эсхүл төр, төсвийн байгууллагад ажилладаг цөөн бүлэг хүмүүсээс эрж хайдгаас улбаалан эл хүндрэл зонхилон гардаг нь судалгааны явцад ажиглагдаж байлаа.

Ялангуяа орон нутгийн сонгуулийн үед хороод байгуулахад хамгийн бэрхшээлтэй асуудал нь чадварлаг, боловсролтой хүмүүс дутагддаг явдал аж.

Орон нутгийн сонгуулийн тойрог хэсгийн хороонд яг газар дээр нь ажиллаж байгаа хүмүүс асуудал шийдэх чадваргүй бүх юмаа дээд шатны хороо руу явуулдагаас ажил алдагдаж, хүмүүс чирэгддэг. Мөн хийх ажлаа сайн мэддэггүй учраас алдаа гаргах хүний эрх зөрчих тохиолдол их гардаг гэж судалгаанд оролцогчид тайлбарлаж байв

Хэдийгээр хуульд сонгуулийн хорооны гишүүдэд сарын дундаж цалинтай нь тэнцэх хөлс, тэтгэвэрт байгаа хүнд, төсвөөс зохих хөлс олгохоор засан байдаг боловч энэ нь хангалттай урамшлуулал болж чаддаггүй гэж тойрог, хэсгийн хороонд ажилласан хүмүүс үзэж байна.

Сонгуулийн хороодын гишүүдийн ажлын ачаалал их, өдөр бүр шөнө дөл хүртэл сууж ажилладаг төдийгүй амралтын өдрүүдээр ч ажиллахад хүрдэг. Гэтэл илүү цагийн хөлс нэмэгдэл урамшуулал байдаггүй бөгөөд тодорхой ажил эрхэлдэггүй бол ямар нэг цалин хөлс олгогдоггүй.

Сонгуулийн хороонд /ялангуяа орон нутагт/ ажиллахад ямар нэг нэмэгдэл урамшуулал, хөнгөлөлт байхгүй учраас нэр дэвшигч, нам эвслийн нөлөө, бэлэг сэлтэд автагдахгүй гэх баталгаа байдаггүй.

1.4. Санал авах байрыг товлох, нийтэд мэдээлэх асуудал нь сонгууль бүх нийтийн байх зарчмыг хангах чухал үйл ажиллагаа юм. Санал авах байрыг

аль болох иргэдэд хамгийн ойр, хүндрэлгүй, багтаамжтай байх талаас нь товлох шаардлагатай. Түүнчлэн санал авах байрны талаар иргэдэд мэдээлэл хүргэх асуудал дээр анхаарах шаардлагатай байна. Хуульд 14 хоногийн өмнөөс нийтэд зарлана гэсэн хэдий ч энэ нь тэр бүр хэрэгжихгүй байна. Сонгуулийн санал авах байрны багтаамжийн асуудал хүн ам олноор төвлөрсөн суурин газарт илүүтэй ажиглагддаг. Тиймээс санал авах байрыг товлохдоо сонгогчдын тоог харгалзан үзэх зайлшгүй шаардлагатай. Учир нь хүн ам ихтэй газрын санал авах байрт урт урт дараалал үүсэх, үүнээс болж зарим иргэд сонгуульд оролцохоос татгалзаж, түвэгшээх байдал сүүлийн жилүүдэд ажиглагдаж байна. Санал авах байрны стандартыг тогтоож өгөх шаардлагатай юм. Энэхүү стандартад хөгжлийн бэрхшээлтэй хүмүүст зориулсан тусгай кабин байх гэх мэт. Кабин хоорондын зай ямар байх, ажиглагч, хэсгийн хорооны ажилтнуудын байршил ямар байх зэргийг тодорхой нарийн заасан стандартыг ч бий болгох шаардлагатай юм.

Сонгуулийн аливаа хэсгийн хорооны тэргүүн ээлжинд гүйцэтгэх үүрэг бол иргэдэд сонгуулийн санал хураалт явагдах байр, цаг хугацаа, журмыг бүгдэд нь хүртээмжтэй зарлан мэдээлэх явдал юм.

Сонгуулийн тойрог, хэсгийн хорооны зүгээс санал хураалтын цаг хугацаа, байр зэргийг хэрхэн мэдээлж ирсэн талаарх иргэдийн үнэлгээний судалгааг гаргасан болно.

Санал хураах цаг хугацаа, байр, журмыг мэдээлэх үйл ажиллагааны талаарх иргэдийн үнэлгээ

	УИХ-ын сонгууль		Орон нутгийн сонгууль	
	Тоо	Хувь	Тоо	Хувь
Хангалттай	654	65,4	510	51,0
Дунд зэрэг	164	16,4	183	18,3
Хангалтгүй	69	6,9	83	8,3
Мэдэхгүй	113	11,9	224	2,4
Нийт	1000	100,0	1000	100,0

“Сонгох, сонгогдох эрхийн хэрэгжилтийн төлөв байдал” судалгаа НСХ 2004 он.

Сонгуулийн санал хураалт хаана, хэзээ явагдах талаар судалгаанд хамрагдсан иргэдийн 50-60 гаруйхан хувь нь хангалттай, эргэлзээгүй мэдээлэлтэй байсан нь анхаарал татах асуудлын нэг мөн.

Ажиглалт явагдсан орон нутгуудад дээрх үзүүлэлт харилцан адилгүй авч иргэдийн дунд санал өгөх байр, журмын талаар төдийлөн сайн мэдэхгүй байх нь нийтлэг тааралдаж байсан болно.

Саналаа хаана өгөх, хэрхэн өгөх талаарх сонгогчдын мэдлэг хангалтгүй байна. Тэд санал өгөх байрыг мэдэхгүй бодвол хуучин өгдөгтөө л өгөх байхдаа гэгцгээж байсан. Энэ нь тус аймагт цахилгаангүй харанхуй, олныг хамарсан сурталчилгаа явагдахгүй байгаатай холбоотой болов уу /Завхан аймаг, судлаачийн ажиглалтаас/.

Орон нутгийн хэвлэл, мэдээллийн хэрэгслээр гарах нийтлэлүүдэд нэр дэвшигчдийн сурталчилгаа зонхилж байсан боловч, иргэдийн сонгох, сонгогдох эрхийг нь тайлбарлан таниулах, сонгуулийн хуулийн иргэдтэй холбоотой, тэдний зайлшгүй мэдэх ёстой зүйл заалтуудыг сурталчлах талаар ямар ч зүйл яригдахгүй байлаа /Хөвсгөл аймаг, судлаачийн ажиглалтаас/.

Нийслэл хотын захын дүүргүүдэд УИХ-ын болон орон нутгийн сонгуулийн хэсгийн хороо санал хураалтын талаар сонгогчдод хангалттай

мэдээлэл хүргэж чадаагүй байв. Баянзүрх, Сонгинохайрхан, Хан-Уул дүүргийн судалгаанд оролцсон 10 сонгогч дутмын нэг нь санал хураах цаг хугацаа, байр, журмын талаар тодорхой ойлголтгүй байв.

1.5. Нэрийн жагсаалт гаргах үйл явц бол сонгууль бүх нийтийн байх эсэхэд нөлөөлөх томоохон хүчин зүйл. Нэрийн жагсаалтыг хэн гаргах, хэн, хэрхэн хяналт тавих, хэзээ нийтэд дэлгэн үзүүлэх зэргийг хуульд заасан. Хууль тогтоомжид тусгагдсанаар нэрийн жагсаалтыг багийн засаг дарга гаргаж, сонгуулийн хороодод хүргүүлэх үүрэгтэй. Багийн засаг дарга нь улс төрийн албан тушаалтан учраас нэрийн жагсаалтыг гаргахад улс төрийн сонирхолын үүднээс хандаж болохыг үгүйсгэдэггүй. Тийм учраас хууль тогтоомжид нэрийн жагсаалтыг гаргахад хөндлөнгийн хяналт оролцуулах асуудлыг тусгах нь зүйтэй. Нэрийн жагсаалтыг хуульд заасан хугацааны дотор гаргахгүй байгаа тохиолдол цөөнгүй байдаг. Энэ нь иргэдийн нэрийн жагсаалттай танилцах, тулгалт хийх зэрэг эрхээ эдлэхэд нь саад бэрхшээл учруулдаг. Хууль тогтоомжид нэрийн жагсаалтыг хэзээ гаргаж, хэзээ нийтэд ил тод болгох талаар дараах байдлаар зохицуулжээ.

- **УИХ-ын сонгууль:** Сонгуулийн хэсгийн хороо сонгогчдын нэрийн жагсаалтыг санал авах өдрөөс 45-аас доошгүй хоногийн өмнө Сонгуулийн ерөнхий хорооны баталсан маягтын дагуу хоёр хувь нэгтгэж, хэсгийн хорооны дарга гарын үсгээ зурж санал авах өдрөөс 15-аас доошгүй хоногийн өмнө, харин эмнэлэг, амралт, сувиллын газарт 7 хоногийн өмнө ил тавьж сонгогчдод чөлөөтэй танилцах бололцоо олгоно.
- **Ерөнхийлөгчийн сонгууль:** Сонгуулийн хэсгийн хороо сонгогчдын нэрийн жагсаалтыг санал хураах өдрөөс 30-аас доошгүй хоногийн өмнө Сонгуулийн ерөнхий хорооноос баталсан маягтын дагуу хоёр хувь үйлдэж сонгуулийн хэсгийн хорооны дарга гарын үсгээ зурж, санал хураах өдрөөс 15-аас доошгүй хоногийн өмнө, харин эмнэлэг, амралт, сувиллын газарт 7 хоногийн өмнө ил тавьж сонгогчдод чөлөөтэй танилцах бололцоо олгоно.
- **Аймаг, нийслэл, сум, дүүргийн ИТХ-ын сонгууль:** Сонгуулийн хэсгийн хороо сонгогчдын нэрийн жагсаалтыг санал авах өдрөөс 8-аас доошгүй хоногийн өмнө Сонгуулийн ерөнхий хорооноос баталсан маягтын дагуу хоёр хувь үйлдэж, хэсгийн хорооны дарга гарын үсгээ зурж, ил тавьж, сонгогчдод чөлөөтэй танилцах бололцоо олгоно.

Үүнээс үзэхэд УИХ-ын болоод, Ерөнхийлөгчийн сонгуулийн үеэр сонгууль болохоос 45, 30 хоногийн өмнө гарсан нэрийн жагсаалтыг ямар үндэслэлээр 15-30 хоногийн дараа нийтэд ил тод болгож байгаа нь ойлгомжгүй юм. Мөн сонгуулийн үеэр ажиглагдаж буй зөрчил бол нэрийн жагсаалтыг хуулийн хугацаанд нь гаргахгүй байгаа явдал.

2004 онд явагдсан хоёр сонгуулийн үед хамгийн их маргаан дэгдээж, нэр дэвшигчдийн нэг нэгнээ буруутган зэмлэх үндэс болсон асуудлын нэг бол сонгогчдын нэрийн жагсаалт гаргах үйл явц байсан.

Сонгогчдын нэрийн жагсаалтыг гаргахад олон талын хүндрэл, бэрхшээл үүсч иргэдийн сонгох, сонгогдох эрхийг зөрчиж, хууль ёсыг гажуудуулах явдал байгаа нь судалгаагаар харагдаж байна.

Эдгээр зөрчил нь сум дүүрэг, хороо, багийн засаг дарга нарын, сонгуулийн хэсгийн хороодын, нэр дэвшигчид болон сонгогчдын үйл ажиллагаанаас болж гардаг.

Сонгогчдын нэрийн жагсаалтыг хуульд заасан журмын дагуу үйлдэх үүргийг хүлээсэн холбогдох шатны засаг дарга нар өөрсдийн албан үүрэгтээ хайхрамжгүй ханддагаас нэрийн жагсаалтыг үнэн зөв гаргаж, сонгуулийн хэсгийн хороонд хүргэх хуулийн хугацааг хэтрүүлэх, сонгогчдын нэр овог, хаяг, иргэний үнэмлэх, регистрын дугаарыг буруу бичих, шилжилт хөдөлгөөнийг цаг тухайд нь бүртгэж байгаагүйн улмаас байхгүй хүнийг жагсаалтанд оруулах, орох ёстой хүнийг орхигдуулах зэрэг хууль бус үйлдэл их хэмжээгээр гарч, нэрийн жагсаалтыг тавьж танилцуулах журам, хугацааг зөрчих нь аль ч шатны сонгуулийн үед нийтлэг зөрчил байв.

Багийн засаг дарга нар сонгогчдын нэрийн жагсаалтыг хуулийн дагуу гаргаж өгөөгүй, тойргуудын нэрсийн жагсаалт сонгууль болохоос хоёрхон хоногийн өмнө л хагас дутуу бэлэн болж байв /Төв аймаг, судлаачийн ажиглалтаас/.

Ийм байдал бүх аймаг, Улаанбаатар хотод орон нутгийн сонгуулийн тойрог хэсэг дээр ямар нэг хэлбэрээр давтагдаж байсан.

Түүнчлэн судалгаанаас үзэхэд, бэлэн болсон гэх нэрийн жагсаалтад бүртгэгдсэн хүмүүсийн 30 хүртэлх хувьд ямар нэг зөрчил илэрч байсан бөгөөд нэр овог, иргэний үнэмлэх, регистрын дугаар буруу бүртгэгдэх, орхигдуулах зэрэг нь тун түгээмэл төдийгүй зориудын шинжтэй байсныг тэмдэглэх нь зүйтэй.

Нэрийн жагсаалтад байсан 24 оюутны нэгнийх нь нэр буруу, бүгдийнх нь регистр, үнэмлэхний дугаар зөрж байсан /Ховд аймагт хийсэн бичиг баримтын судалгаанаас/.

Сонгуулийн Ерөнхий Хороонд ирсэн УИХ-ын сонгуультай холбоотой өргөдөл гомдлын 7 хувь, орон нутгийн сонгуультай холбоотой өргөдөл гомдлын 25,4 нь сонгогчдын нэрийн жагсаалттай холбоотой байв /СЕХороонд ирсэн өргөдөл гомдолд хийсэн судалгаанаас/.

Судалгааны явцад аймгуудад сонгогчдын нэрийн жагсаалтыг хаягаар тулган шалгаж үзсэн болно. Бараг бүх аймагт сонгогчийн нэрийн жагсаалтыг үнэн зөв гаргахтай холбоотой зөрчлүүд гарсан.

Эдгээрийг нийтэд нь авч үзвэл: нэрийн жагсаалтаас нас барсан, шилжин явагчдыг хасаагүй, байнгын оршин суугчдыг бүртгээгүй байх, нэрийн жагсаалтанд бичигдсэн хаяг оршин суугаа газрын хаяг хоёр зөрөх, нэг гэр бүлийн хүмүүсийг өөр өөр хаягаар бүртгэх нь элбэг тохиолдол байв.

...Бэлэн болгосон нэрийн жагсаалтаас 38 хүнийг сонгож уулзахад 3 нь иргэний үнэмлэхгүй, огт байхгүй 5 хүний нэрийг/ нас барсан болон шилжсэн /сонгогчийн нэрийн жагсаалтанд оруулсан байлаа /Говь-Алтай аймагт хийгдсэн судалгаанаас/.

...Нэрийн жагсаалтаас 100 иргэнийг сонгон авч нэрийн жагсаалттай тулган үзэхэд өөр газар шилжсэн 8, хаяг буруу буюу хаа байгаа нь мэдэгдэхгүй 16, хөдөө байгаа 3, үнэмлэхээ үрэгдүүлсэн 1, нийт 34 хүн зөрчилтэй байв /Говьсүмбэр аймагт хийгдсэн судалгаанаас/.

... 7-р тойргийн 178-р хэсгийн сонгогчдын нэрийн жагсаалтнаас 100 гаруй хүнийг түүвэрлэн шалгахад 22 иргэн зөрчилтэйбайв /Баянхонгор аймагт хийгдсэн судалгаанаас/.

...Сонгуулийн 48-р хэсгийн нэрийн жагсаалтыг шалгахад байнгын оршин суугч 22 хүн нэрийн жагсаалтанд байхгүй, нас бараад 1 жил болсон хүн нэрийн жагсаалтанд бүртгээгдсэн зэрэг зөрчлүүд илэрсэн /Дундговь аймагт хийгдсэн судалгаанаас/.

Мөн түүнчлэн сонгогчдын нэрийн жагсаалтыг үнэн зөв гаргахад оршин суугчдын зүгээс хаягийн бүртгэлээ цаг хугацаанд хийлгээгүй, засаг захиргаа завсардан амьдрах нь их байгаа нь сөргөөр нөлөөлж буйг тэмдэглэж байна.

1.6. Аль ч сонгуулийн санал авах өдрийг УИХ-аас товлон зарладаг. Санал авах өдрийг зөв сонгож товлон нь сонгогчид сонгуульд нийтээрээ оролцоход чухал ач холбогдолтой. 1992 оноос хойшхи УИХ-ын болон Ерөнхийлөгчийн сонгууль иргэдийн үлэмж хөдөлгөөнтэй үед болж ирсэн. Сонгуулийг 1959-1990-ээд он хүртэл 6-р сарын эхний 10 хоногт багтаан зохион байгуулж байсан. Энэ үед цэрэг халагдаагүй, татагдаагүй, оюутнууд шалгалтаа өгч дуусаагүй хүн ам нэлээд суурьшмал байдаг. Гэтэл сонгуулийг 6-р сарын сүүлээр явуулахад 20-30 мянган хүн сонгуулиас завсардах нөхцөл бий болдог байна. Орон нутгийн сонгууль ихэвчлэн хадлан, тариалан, өвлийн бэлтгэл хийх, отор нүүдэл гэх мэтчилэн манай орны амьдралын онцлог үетэй давхцан зохион байгуулагдаж буй нь төдийлөн тохиромжтой бус юм.

1.7. Санал хураах байранд биеийн эрүүл мэндийн байдал болон хүндэтгэн үзэх бусад шалтгааны улмаас хүрэлцэн ирж чадахгүй, саналаа өөрөө тэмдэглэж чадахгүй сонгогчдын саналыг авах ажлыг зохион байгуулах нь сонгууль бүх нийтийн байх зарчмын нэг чухал хэсэг юм. Практикт хэвтрийн өвчтэй хүмүүс, захиргааны болон эрүүгийн хариуцлага хүлээж баривчлах ял, шийтгэл эдэлж буй хүмүүс, цагдан хорих таслан сэргийлэх арга хэмжээ авагдсан хүмүүсийг санал хураах байранд хүрэлцэн ирж чадахгүй хүмүүс гэсэн ойлголтонд хамаардаг. Сонгуулийн хууль тогтоомжоор эдгээрийн заримынх нь саналыг зөөврийн битүүмжилсэн хайрцгаар авах тухай зохицуулалт хийсэн. Зөөврийн хайрцгаар санал авах иргэнийг тогтоох, тэдгээр иргэдийн нэрийн жагсаалт гаргах, бүртгэх хугацаа, ийнхүү саналаа өгч байгаа тохиолдолд саналын нууцлалыг хэрхэн хангах, зөөврийн хайрцгаар санал авч буй сонгуулийн хорооны ажилтан хууль тогтоомж зөрчсөн тохиолдолд ямар хариуцлага хүлээлгэх гэх мэт асуудлуудыг тусгасан зохицуулалт шаардлагатай байна.

Сонгуулийн ерөнхий хорооноос “Зөөврийн битүүмжилсэн хайрцгаар санал авах тухай журам”-ыг тухай бүрд нь баталдаг хэдий ч хэн зөөврийн хайрцгаар санал өгөх вэ гэдэг зохицуулалт байхгүй байна. Тус журмаар биеийн эрүүл мэндийн байдлаас болон хүндэтгэн үзэх бусад шалтгааны улмаас санал авах байрт ирж саналаа өгч чадахгүй тухай хүсэлтээ сонгогч санал авах өдрөөс өмнө бичгээр болон амаар сонгуулийн хэсгийн хороонд илэрхийлж бүртгүүлнэ хэмээн зохицуулсан. Гэвч зөөврийн хайрцгаар санал авах сонгогчидын нэрийн тусгай жагсаалт хэдийд гарсан байх ёстой болох нь тодорхойгүй байгаагаас үүдэж сонгуульд будлиан гарах, улмаар сонгогчид эрхээ эдэлж чадахгүйд хүрдэг. Мөн түүнчлэн хүндэтгэн үзэх

шалтгаан гэдэгт юуг хамааруулан үзэх талаар ч тодорхой тайлбар байхгүй байна.

Монгол орны онцлог, монголчуудын амьдралын хэв маягаас шалтгаалан төвлөрсөн суурин газраас алс хол оршин суудаг болон өөр аймаг сумын нутагт отор нүүдэл хийн амьдарч байгаа хөдөө, орон нутгийн иргэдийн сонгуульд оролцох боломжийг хангах талаар эрх зүйн тодорхой зохицуулалтыг шаардаж байна.

Зөөврийн битүүмжилсэн хайрцгаар саналыг нь авч байгаа тохиолдолд нэрийн жагсаалтын дагуу бүрэн авах тухай тодорхой зохицуулалт хуульд оруулах шаардлагатай байна. СЕХ-ноос гаргасан журамд зөөврийн битүүмжилсэн хайрцгаар санал авах нэрийн жагсаалтад орсон хүмүүсээс саналыг заавал авсан байх, аваагүй тохиолдолд хариуцлага хүлээлгэх гэсэн зохицуулалт байхгүйгээс шалтгаалж хэсгийн хорооны ажилтнууд хайнга хандах явдал гарсаар байна.

Сонгуулийн хууль тогтоомжид саналын хуудсанд саналаа өөрөө тэмдэглэж чадахгүй сонгогч өөрийн итгэмжилсэн хүний туслалцаа авч болно хэмээн зохицуулсан. УДШ-ийн 1992 оны 30-р тогтоолд "...саналаа өөрөө тэмдэглэж чадахгүй сонгогч гэдэг нь бие эрхтэний гажиг, эрүүл мэндийн байдал, боловсролын түвшингээсээ шалтгаалан ... сонгуулийн эрх бүхий иргэнийг хамааруулан ойлгоно...", итгэмжлэгдсэн төлөөлөгч нь сонгуулийн эрх бүхий иргэн байна гэж тайлбарласан хэдий ч итгэмжлэгдсэн төлөөлөгчөөрөө дамжуулан саналаа өгөх хүмүүс хэзээ бүртгүүлсэн байх, итгэмжлэгдсэн төлөөлөгчтэйгээ ирээгүй тохиолдолд яах ёстой зэрэг асуудлыг хуулиар зохицуулаагүй орхисноос зарим зөрчил гарч байна. Итгэмжлэгдсэн төлөөлөгчөөрөө дамжуулан санал өгөх нь сонгуулийн саналаа нууцаар өгөх зарчимтай мөн холбоотой.

Баянхонгор аймгийн Баян-Овоо сумын Тонгорог хэмээх газар мал оторлож буй 28 иргэн зөөврийн битүүмжилсэн хайрцгаар санал өгөхийг хүссэн хэдий ч харьяалах сонгуулийн хэсгийн хороо хүлээн аваагүй байна /Баянхонгор аймагт хийсэн судалгаанаас/.

Сүхбаатар дүүргийн эрүүл мэндийн нэгдлийн эмнэлэгт 102 хүн хэвтэж эмчилгээ хийлгэж байснаас 5 хүн нь өөр аймаг, орон нутгаас ирсэн, үлдсэн 97 хүний 23 нь чөлөөгөөр гарч, үлдсэн 74 өвчтөн байсны 42 буюу 56,7 %-иас санал авч, үлдсэн 32 хүний санал аваагүй /Ажиглалтаас/.

Нийслэлийн хавдар судлалын эмнэлэгт 170 орчим хүн хэвтэж эмчлүүлж байснаас 10 орчим хүнээс л зөөврийн битүүмжилсэн хайрцгаар саналыг нь авчээ /Ажиглалтаас/.

Комиссын гишүүд, ажилтнууд нийслэлийн сонгуулийн зарим хэсгүүдэд хийсэн ажиглалтаас харахад саналаа өөрөө тэмдэглэж чадахгүй сонгогч итгэмжлэгдсэн төлөөлөгчгүйгээр санал өгөхөөр ирэх, энэ тохиолдолд хэсгийн хорооныхон хүмүүсээс туслалцаа хүсэх замаар итгэмжлэгдсэн төлөөлөгчийг зааж өгөх, эсвэл ажиглагч нарын хяналт доор зарим нэг ажилтан нь саналыг нь өгөхөд туслалцаа үзүүлэх зэрэг зөрчил гарч байсан.

Хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдийн сонгуульд оролцох эрхийг хангах талаар төрөөс эрх зүй, бодлогын шинж чанартай өөрчлөлтүүдийг хийх шаардлагатай байна. Хараагүй иргэдэд зориулан баррел үсэг бүхий саналын хуудас гаргах боломжийг судлах, санал өгөх тусгай кабин зэргийг

хөгжлийн бэрхшээлтэй хүмүүсийн шаардлага, хэрэгцээг бодолцон тохирсон стандарттай байлгах асуудал дээр арга хэмжээ авч эхлэх нь бүх нийтийн байх зарчмыг хангаж байгаа зүйтэй алхам болох юм.

1.8. УИХ-ын болон Ерөнхийлөгчийн сонгуульд санал хураах өдөр эх орондоо байгаа, Монгол Улсын 18 насанд хүрсэн иргэн, аймаг, нийслэл, сум, дүүргийн ИТХ-ын сонгуульд санал хураах өдөр аймаг, нийслэл, сум, дүүргийн нутаг дэвсгэрт байнга оршин сууж байгаа Монгол Улсын 18 насанд хүрсэн иргэн сонгох эрхтэй гэж холбогдох хуулиудад заасан.

Харин гагцхүү эмнэлгийн дүгнэлт, шүүхийн шийдвэрээр ухаан солиотой /ухаан солиотой учраас эрх олох, үүрэг бий болгох чадваргүй болох нь ИХШХШ тухай хуулийн 144-146 дугаар зүйлд заасан журмын дагуу нотлогдсон иргэнийг ойлгоно. УДШ-ийн Бүгд хурлын 1992 оны 30-р тогтоол/, түүнчлэн хорих газар ял эдэлж байгаа хүн /шүүхийн хүчин төгөлдөр болсон таслан шийдвэрлэх тогтоолоор хорих газарт ял эдэлж буй хүмүүсийг ойлгох бөгөөд үүнд хорих ял эдлэхээс зайлсхийж яваа, хорих газраас түр чөлөөгөөр гарсан, хорих ял оногдуулсан таслан шийдвэрлэх тогтоолыг нь биелүүлэхийг хойшлуулсан хүмүүсийг нэгэн адил хамруулна. УДШ-ийн Бүгд хурлын 1992 оны 30-р тогтоол/ сонгуульд оролцохгүй гэж хуульд заасан.

Гэтэл сонгуулийн практикаас үзэхэд зөвхөн дээрх хоёр хэсэг хүмүүсээс гадна нийгмийн олон, цөөн тооны социаль бүлэгүүдийн сонгох эрх хэрэгждэггүй нь тодорхой харагдана.

1.8.1. Гадаад улсад ажиллаж, амьдарч, сурч буй иргэд сонгуульд огт оролцдоггүй.

1.8.2. Хэдийгээр хуулиудад зөвхөн “хорих газар ял эдэлж байгаа хүмүүс” сонгуульд оролцохгүй гэж заасан байгаа боловч гэм буруу нь тогтоогдоогүй, гэмт хэрэгт сэжиглэгдэн гэм буруу нь тогтоогдоогүй, гэмт хэрэгт сэжиглэгдэн урьдчилан хорих, албадан саатуулах байранд хоригдож буй хүмүүсийн сонгох эрхийг эдлүүлэх талаар сонгуулийн хэсэг, тойргийн хороод анхаарч үздэггүй.

2004 оны УИХ-ын болон орон нутгийн сонгуулийн үеэр нийслэлийн Цагдан хорих төвд хоригдож байсан 800 шахам хүн сонгуульд саналаа өгч чадаагүй /ХЭҮК-ын ажиглалт судалгаанаас/.

1.8.3. Шилжин суурьшигчид болон оюутнуудын хувьд сонгуульд оролцож, саналаа өгөх боломжгүй байгаа нь нэгэнт хэвшсэн зүйл болжээ.

Шилжин суурьшигсад, оюутнуудтай холбоотой асуудал ихэнх тойрог, хэсгийн хороод дээр байсан бөгөөд Дорнод, Баян-Өлгий, Эрдэнэт, Дорноговь, Төв аймагт харьцангуй олон гомдол гарч байлаа.

Аймаг, нийслэл, сум, дүүргийн ИТХ-ын сонгуульд тухайн нутаг дэвсгэрт байнга оршин сууж байгаа Монгол улсын иргэн сонгох эрхтэй хэмээн заасан. Монгол Улсын ЗГ-ын 214 тоот тогтоолоор батлагдсан “Монгол улсын нутаг дэвсгэрт иргэн шилжин суурьших хөдөлгөөнийг бүртгэх, мэдээлэх журам”-ын 1.3-д “Бүх шатны сургууль, дамжаанд

суралцах болон эмчлүүлж сувилуулахаар шилжигчид хугацаа харгалзалгүйгээр түр шилжсэнд тооцогдоно” хэмээх заалтаас үүдэж их, дээд сургууль, колледж, мэргэжлийн сургалт үйлдвэрлэлийн төвүүдэд суралцаж буй оюутнууд орон нутгийн сонгуульд оролцох боломжгүй болж байна. Ингэснээр сонгуулийн насны хүн амын 4 орчим хувь /Монгол Улсын Статистикийн эмхтгэл, 2002 он/-ийг эзэлдэг оюутнуудын сонгох эрх хязгаарлагдаж, сонгууль бүх нийтийн байх зарчим алдагдахад хүрч байна

1.9. Саналыг урьдчилан өгүүлэх, сонгогчийг шилжих боломжийг хуулиар зохицуулсан нь бүх нийтийн байх зарчмыг хангахтай холбоотой. Сонгогч санал авах өдрөөс өмнө сонгуулийн өөр хэсэгт шилжих боломжийг УИХ, Ерөнхийлөгчийн сонгуулийн тухай хуулиуд/УИХ-ын сонгуулийн тухай хуулийн 18-р зүйл, Ерөнхийлөгчийн сонгуулийн тухай хуулийн 19-р зүйл/-д тусгаж өгсөн. Харин аймаг, нийслэл, сум, дүүргийн ИТХ-ын сонгуулийн тухай хууль /Аймаг, нийслэл, сум, дүүргийн ИТХ-ын сонгуулийн тухай хуулийн 15-р зүйл/-д сонгогч саналын хуудас хэсгийн хороонд очихоос өмнө аймаг, нийслэл, сум, дүүрэг дотроо нэг хэсгээс, нөгөө хэсэгт шилжиж болох тухай зааж өгсөн. Энэ нь орон нутгийн сонгууль бол байнга оршин суудаг газрынхаа хурлын байгууллагыг байгуулж байгаа онцлогтой холбоотой. Харин УИХ-ын сонгуулийн үед сонгогч санал авах өдрөөс өмнө хэдийд ч шилжих боломжтой байдлаар зохицуулсан нь сонгогчдыг бөөнөөр шилжүүлж, саналыг нь өгүүлдэг сонгуулийн булхай гарах боломжийг нээж өгсөн гэж үзнэ. Ингэснээр сонгогчдын тоо сонгуулийн зарим хэсэгт механикаар өсч, тэгш байх зарчмын чухал хэсэг болох сонгогч бүрийн саналын жин аль болох тэнцүү байх, нэр дэвшигчид өрсөлдөх тэгш боломжтой байх зэрэг зарчим алдагдахад хүрдэг тул саналын хуудас хэсгийн хороонд очихоос өмнө шилжих боломжтой байхаар хуулийн заалтыг өөрчлөн найруулах шаардлагатай.

УИХ /хуулийн 35-р зүйл/, Ерөнхийлөгч /хуулийн 33-р зүйл/, Аймаг, нийслэл, сум, дүүргийн ИТХ-ын /хуулийн 29-р зүйл/ сонгуулийн тухай хуульд саналын хуудсыг хүлээн авснаас хойш санал авах өдөр хүртэлх хугацаанд буюу 5-аас доошгүй хоногийн өмнөөс саналаа урьдчилан өгөх боломжтой. Энэ хугацаа нь төдийлөн хангалттай хугацаа биш тул уртасгах боломжийг цаашдаа хуулийг боловсронгуй болгоход анхаарах шаардлагатай. Санал урьдчилан өгөх хугацаа сунгах нь бүх нийтийн байх зарчмыг хангахад чухал ач холбогдолтой болно.

1.10. Иргэний үнэмлэхийн хаягийн бүртгэл, хөдөлгөөнийг тойрсон маргаан 2004 оны сонгуулиудын нэг онцлог сэдэв байсан. Хэдийгээр иргэний үнэмлэхдээ шилжилт суурьшилттай холбоотой өөрчлөлтийг тухай бүрт нь хийлгэж байх нь иргэн хүний өөрийн үүрэг, хариуцлагын асуудал мөн боловч энэ ажлыг хариуцсан төрийн байгууллагын хүнд суртал, чирэгдэл их нөлөөлж байна.

1.11. Өнгөрсөн сонгуулиар шинээр иргэний үнэмлэх авах ёстой байсан зарим залуучууд мөн түүнчлэн иргэний үнэмлэхээ солиулахаар холбогдох байгууллагад нь өгөөд авч чадаагүй байсан хүмүүс сонгох эрхээ эдэлж чадахгүй байгаа талаар олон тооны гомдол санал гарч байв.

2. ТЭГШ БАЙДЛЫН ЗАРЧИМ

Ардчилсан сонгуулийн суурь зарчмын нэг бол нэг талаас сонгогч бүр адил тооны санал өгөх, санал бүрийн хувийн жин ижил байх, нөгөө талаас сонгогдогч бүр ойролцоогоор адил тооны сонгогчдыг төлөөлөх болон сонгуулийн үйл ажиллагаанд адил тэгш боломжоор хангагдах гэсэн гол агуулга бүхий тэгш байдлын зарчим мөн.

Тэгш эрхийн зарчим нь хүн бүрийн аливаа алагчлалаас ангид байх салшгүй эрхийг сонгуулийн үйл ажиллагааны хүрээнд баталгаажуулж өгдгөөрөө чухал ач холбогдолтой.

2.1. Хүний эрхийн Түгээмэл Тунхаглалд *“...Ард түмний хүсэл зориг бол засаглалын үндэс мөн. Энэ хүсэл зориг нь сонгуулийн бүх нийтийн тэгш эрхийнүндсэн дээр ... тогтмол, хуурамч бус сонгууль явуулахад илрэлээ олно”* гэж заасан /21 дүгээр зүйл/

ИУТЭОУП-д иргэн нь тэгш эрхийн үндсэн дээр жинхэнэ ёсоор явагддаг сонгуульд сонгох буюу сонгогдох эрхтэй /25 дугаар зүйл/ байхыг баталгаажуулж өгсөн.

Монгол Улсын Үндсэн хууль болон УИХ-ын Сонгуулийн тухай хууль, Ерөнхийлөгчийн Сонгуулийн тухай хууль, Аймаг нийслэл, сум дүүргийн ИТХ-ын сонгуулийн тухай хуулиудад сонгуулийн тэгш байдлын зарчмыг нэрлэн баталгаажуулаагүй.

2.2. Сонгууль явуулахтай холбогдсон бүхий л үйл ажиллагаанд тэгш байдлын зарчим мөрдөгдөх учиртай. Сонгуулийн тойрог байгуулах, сонгогч бүр тэгш оролцоотой байх, бие даан нэр дэвшихэд шаардагдах сонгогч дэмжигчдийн тоо, нэр дэвшигчдийн сургалчилгаанд тэгш боломж олгох зэрэг нь сонгуулийн тэгш, тэнцвэртэй байдалд чухал нөлөөтэй байдаг.

УИХ-ын болон Аймаг, нийслэл, сум, дүүргийн ИТХ-ыг сонгох сонгуульд тойргуудыг байгуулдаг бол улс орон даяар нэг мандаттай явуулдаг Ерөнхийлөгчийн сонгуульд тойргуудыг байгуулдаггүй.

Тойргуудын сонгогчдын тоо ойролцоо байх талаар УИХ-ын Сонгуулийн тухай хуулийн 8-р зүйлд *“Сонгуулийн нэг мандат бүхий тойргийг аймаг, нийслэл, дүүргийн хүн амын тоог харгалзан санал авах өдрөөс 70 хоногийн өмнө УИХ байгуулна. Аймгийн хүн амын тоо нь УИХ сонгуулийн тойрог байгуулах улсын дунджаас цөөн байвал зэргэлдээ аймгийн сумуудтай нэгтгэн нэг тойрог байгуулж болно.”* гэж заажээ. Аймаг нийслэл, сум дүүргийн ИТХ-ын сонгуулийн тухай хуулийн 5-р зүйлд *“Аймаг, нийслэл, сум, дүүргийн иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурлыг сонгоход хүн амын тоог харгалзан тойрог бүр нэг мандаттай байхаар тооцож тухайн шатны иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурлын Тэргүүлэгчид санал авах өдрөөс 18-аас доошгүй хоногийн өмнө сонгуулийн тойрог байгуулна”* гэжээ. Эдгээрээс харахад сонгуулийн тойргуудыг байгуулахад хүн амын тоог заавал харгалзан үзэхийг заасан.

УИХ-ын 1996 оны 4-р сарын 12-ны өдрийн 17-р тогтоолоор батлагдаж, 2000 оны 4-р сарын 20-ны өдрийн 33-р тогтоолоор бага зэрэг

өөрчлөгдсөн Сонгуулийн тойргийн цэсийг 2004 оны сонгуульд тэр хэвээр нь мөрдсөн. Гэтэл шилжилт хөдөлгөөн их байгаа өнөө үед 8 жилийн өмнө тогтоосон тойргуудын сонгогчдын тоо хоорондоо хол зөрөөтэй болсон нь илэрхий.

**УИХ-ын 2004 оны сонгуулийн зарим тойргийн сонгогчдын
нэрийн жагсаалтанд бичигдсэн сонгогчдын тоо**

Аймаг, хотын нэр	Тойргийн дугаар	Нэрийн жагсаалтанд бичигдсэн сонгогчийн тоо
Дундговь	20-р тойрог	12 196
Хэнтий	51-р тойрог	11 105
Орхон	55-р тойрог	25 301
Улаанбаатар	58-р тойрог	30 431
	59-р тойрог	33 691
	67-р тойрог	34 199

/СЕХ-ны гаргасан мэдээнээс/

Үүнээс үзэхэд нийслэлийн 67-р тойргийн сонгогчдын тоо /34199/, Хэнтий аймгийн 51-р тойргийн сонгогчдын тооноос /11105/ даруй 3 дахин олон байгаа нь тэгш байдлын зарчимд харшилна.

Тойрог байгуулахад иргэдийн шилжилт хөдөлгөөн, хүн ам зүйн өөрчлөлтөд төдийлөн ач холбогдол өгөлгүй, өмнөх сонгуулийн тойргийн газар зүйг даган дуурайх байдлаар хандаж буй нь ийм тэгш бус байдалд хүргэж байна. Иймээс сонгуулийн тойргуудыг байгуулах, ингэхдээ холбогдох засаг захиргааны болон иргэний бүртгэлийн байгууллагатай хамтарч ажиллах талаар оновчтой, тодорхой журмыг сонгуулийн хууль тогтоомжийн хүрээнд бий болгох шаардлагатай байна.

2.3. Сонгуульд сонгогч бүр харилцан тэгш тоотой санал өгөх буюу нэг сонгогч нэг удаа санал өгөх явдлыг хангах нь тэгш байдлын зарчим хэрэгжих үндсэн нөхцлийн нэг юм.

Сүүлийн үед сонгуулийн үр дүнд нөлөөлөх зорилгоор нэг сонгогч хэд хэдэн удаа санал өгөх оролдлого гарах болсон. Энэ үйлдлээс сэргийлэхийн тулд сонгогчдод үнэмлэх олгох, бэхэн тэмдэглэгээ тавих зэрэг арга хэмжээ авдаг ч төдийлөн үр дүнтэй байж чадахгүй байна.

Сонгуулийн хэсгийн хороод дээр санал авах өдөр сонгогчдын нэрийн жагсаалтанд өмнө нь нэр нь ороогүй хүмүүс санал өгөхтэй холбоотой гомдол санал 2004 оны УИХ-ын сонгуулийн үеэр их гарсан.

2.4. Нэр дэвшигчид сонгуулийн үйл ажиллагааны бүхий л үе шатанд (нэр дэвших, бүртгүүлэх, сонгуулийн кампанит ажил зохион явуулах гэх мэт) тэгш боломжоор хангагдах ёстой.

2.4.1. Сонгуулийн кампанит ажлын үед нэр дэвшигчид тэгш боломжоор хангагдах талаарх эрх зүйн зохицуулалт Монгол улсын хууль тогтоомжид тусгагдсан байна. Тухайлбал, Ерөнхийлөгчийн Сонгуулийн тухай хуулийн

28.3-р зүйл, УИХ-ын Сонгуулийн тухай хуулийн 21.3-р зүйл, Аймаг нийслэл, сум дүүргийн ИТХ-ийн Сонгуулийн тухай хуулийн 23.2-р зүйлд нэр дэвшигчид хэвлэл мэдээллийн хэрэгслээр сурталчилгаа явуулахад тэгш боломжоор хангагдах эрхийг баталгаажуулсан.

Гэвч сонгуулийн кампанит ажлын явцад, ялангуяа сурталчилгаа хийхэд өрсөлдөгчдөд тэгш бус байдал үүсэх, эрх барьж буй улс төрийн хүчин эрх мэдлээ ашиглан сурталчилгаанд давуутай байх явдал газар авч байна. Ялангуяа УИХ-ын 2004 оны сонгуулийн үеэр МАХН-аас нэр дэвшигчдын сонгуулийн сурталчилгаа илт давуу, тэнцвэргүй байдалд болсоныг хэвлэл мэдээлэл, олон нийт зүй ёсоор шүүмжилж байв.

2.4.2. Өнгөрсөн сонгуулиудын үеэр эрх барьж байгаа улс төрийн хүчин төрийн албан хаагчид болон төрийн өмчийн хөрөнгийг сонгуулийн сурталчилгаанд ашиглаж байсан тохиолдол их хэмжээгээр гарсан.

Сонгуулийн сурталчилгаанд өрсөлдөгчдийг тэнцвэргүй байдалд хүргэж, улмаар тэгш бус байдлыг бий болгож явдал бол төрийн албан хаагчид сонгуулийн сурталчилгаанд оролцож, төрийн өмч хөрөнгийг сонгуульд ашиглаж буй явдал болно.

Өнгөрсөн сонгуулиудын сургамжаас харахад нэр дэвшигчид сонгуулийн сурталчилгаанд төрийн байгууллагын ажилтнууд оролцож, үндсэндээ зарим байгууллагын үйл ажиллагаа нэр дэвшигчийг сонгуульд ялуулахад чиглэгдэж байсан.

...МАХН-аас нэр дэвшигчид бараг 100 % төрийн болон төсвийн, ААН байгууллагуудын дарга, удирдах ажилтнууд байсан учраас сонгуулийн сурталчилгаанд албан тушаалаа дээд зэргээр ашиглаж, 10-р сарын 1-нээс эхлэн Зуунмод сумын ЗДТГ нь дежур, үйлчлэгчдээс өөр ажилтангүй, бүгд 27 суманд хуваагдан сонгуулийн сурталчилгаанд ажилласан байна /Төв аймагт хийсэн судалгааны тайлангаас/.

Төрийн байгууллагын ажилчдыг дайчлуулан ажиллуулах явдал УИХ-ын сонгуулийн үеэр болон орон нутгийн сонгуулийн аль алинд их байдаг гэж /47,7 ба 41,7 хувь/ иргэд үзсэн. Төрийн байгууллагын ажилчид нэр дэвшигчдийн сурталчилгаанд ажиллах хэлбэр нь янз бүр байна.

Зарим нь өөрийн албан тушаал, эрх мэдлийн хүрээнд зайлшгүй үзүүлэх ёстой төрийн үйлчилгээг иргэдэд хүргэхдээ дэмжиж буй нэр дэвшигч дээрхийг хийсэн мэтээр олон нийтэд ойлгуулан сурталчилгаандаа ашиглах тохиолдол байдаг /төсвийн мөнгөөр зам тавих, цалин тэтгэврийг олгох, ОУ-ын тусламж дэмжлэгийг өөрийн биеэр сонгогчдод тараах гм/.

Түүнчлэн сүүлийн үед гарч буй сонгуулийн үе дэх нэгэн булхайт үйлдэл бол өөрийн удирдлагад байдаг төрийн байгууллагын албан тушаалтнуудыг нэр дэвшиж буй тойрогтоо ажиллуулах нэрийдлээр санал өгүүлэх явдал юм. Ийм зөрчил өмнөх УИХ-ын сонгуулиар нэлээдгүй тохиолдож байсныг СЕХ-нд ирсэн зөрчил, гомдлын баримтууд нотолдог.

Төрийн албан хаагчдыг сонгуулийн кампанит ажилд дараах байдлаар ашигладаг:

Сонгуулийн ажилд төрийн албан хаагчдыг нам, эвсэл нэр дэвшигчийн сурталчилгааны кампанит ажилд дайчлах
Сонгуулийн штабдаа ажилуулах

Сонгуулийн сурталчилгааны компанит ажлын үеэр нэр дэвшигчийг дэмжиж үг хэлүүлэх

Уг төрийн албан хаагч нь сонгогчдын тодорхой нэр дэвшигчийн төлөө санал өгөхийг уриалах

Уулзалт, арга хэмжээнүүдэд нэр дэвшигчийг дагалдан явах, тэдний өмнөөс асуултанд хариулах гэх мэт.

2.5. Сонгуулийн сурталчилгаанд төрийн өмч хөрөнгө, төсвийн мөнгийг ашиглах, төрийн албан хаагчид нэр дэвшигчдийн сурталчилгааг хийх бас их түгээмэл байлаа.

Төрийн алба хааж буй нэр дэвшигчид албаны машин, утас, байрыг сурталчилгаа хийхдээ ашиглах, сурталчилгаандаа томилолтын зардал авах, төсвийн мөнгөөр сурталчилгаа хийж буйг судалгааны дүн, сонгогчдын санал, шүүмжлэл харуулж байна.

Нэр дэвшигчдийн сурталчилгаанд төрийн өмч хөрөнгө, төсвийн мөнгийг зарцуулж буй эсэх тухай санал асуулгаас:

	УИХ		Орон нутгийн сонгууль	
Их гардаг	248	24.8%	177	17.7%
Ер нь гардаг	240	24%	231	23.1%
Хааяа гардаг	182	18.2%	203	20.3%
Гардаггүй	323	32.3%	371	37.1%
Хариулаагүй	7	0.7%	18	1.8%

“Сонгох, сонгогдох эрхийн хэрэгжилтийн төлөв байдал” тоон судалгаа НСХ 2004 он.

Иргэдийн хариултаас харахад төрийн өмч хөрөнгө, төсвийн мөнгийг сонгуулийн сурталчилгаанд хууль бусаар ашиглах явдал УИХ-ын сонгуулийн үед гардаг гэж иргэдийн бараг тал хувь(48.8%) нь үзжээ. Энэ хувь хэмжээ орон нутгийн сонгуулийн үеэр ч мөн адил (40.8%) байгааг тэмдэглэх нь зүйтэй.

Төрийн өмч төсвийн хөрөнгөөс сонгуулийн ажилд хамгийн их ашиглагддаг нь төрийн өмчийн байр, албаны унаа, утас, төрийн мэдлийн хэвлэл мэдээллийн хэрэгсэл, албан хаагчдын цалин хөлс, томилолтын зардал байдаг.

Нээлттэй нийгэм Форум, Сонгогчдын Боловсрол Төв, Глоб Интернэшнл ТББ-аас хийсэн “2004 оны УИХ-ын сонгуулийн компанит ажлын санхүүжилтийн мониторинг” судалгаагаар төрийн албан хаагчид, төсвийн хөрөнгийг сонгуулийн кампанит ажилд ашиглаж буй талаар олон мэдээлэл цуглуулж, томоохон хэмжээний баримтуудыг олон нийтэд хүргэсэн юм.

Судалгаагаар нийтдээ 556 удаагийн арга хэмжээнд ажиглалт хийхэд төрийн 1788 албан хаагч дээрх 556 удаагийн сонгуулийн кампанит ажлын арга хэмжээнд ашиглагдаж, 7798 цагийг зарцуулсан. Энэхүү 1788 албан хаагчийн 1766 нь МАХН-аас нэр дэвшигчдийн сонгуулийн арга хэмжээнд, 22 нь “Эх орон-Ардчилал” эвслээс нэр дэвшигчийн арга хэмжээнд оролцжээ.

Аймгийн Засаг даргын тамгын газрын ажилтнуудыг хөдөө сумдад албан томилолтоор сонгуулийн ухуулга, сурталчилгаанд ашиглах нь

ихээхэн түгээмэл байна. Хэнтий аймгийн Засаг даргын тамгын газрын ажилтнууд, агентлагын мэргэжилтнүүдийг бүх сумдад ажилуулсан байлаа.

Өмнөговь аймгийн МАХН-ын Хороо сонгуулийн штабаа дөрвөн ажлын хэсэгтэйгээр байгуулахдаа:

Аюулгүй байдал, хууль зүйн хэсэг. Ахлагч нь аймгийн Засаг даргын тамгын газрын дарга

Санхүү, хандив тусламжийн хэсэг. Ахлагч нь аймгийн Засаг даргын тамгын газрын санхүү эдийн засаг, төрийн сангийн хэлтсийн дарга

Ухуулга, сурталчилгааны хэсэг. Ахлагч нь Даланзадгад сумын Засаг дарга

Дэмжигчдийн хэсэг. Энэ хэсэг нь 110 ухуулагчтай бөгөөд тэдний 37 нь ерөнхий боловсролын сургуулийн багш, эмч, сувилагч зэрэг төрийн үйлчилгээний албан хаагчид байв. /Судалгааны тайлангаас/.

Дээрх 556 удаагийн арга хэмжээний 241 удаагийнхад нь төрийн өмчлөлийн 1033 машин тэргийг /51366 км зам туулсан/ ашигласны 1017 машин нь МАХН-ын нэр дэвшигчдэд хамааралтай байжээ. Хөвсгөл аймгийн зөвхөн нэг суманд хийсэн ажиглалтаар цагдаагийн хэлтсийн машинаас эхлээд аймгийн Засаг даргын машин хүртэл нийтдээ 25 удаа төрийн байгууллагын машин тэргээр сонгуулийн сурталчилгаа хийж байв.

3. ЧӨЛӨӨТЭЙ БАЙХ ЗАРЧИМ

Энэхүү зарчмын хүрээнд:

- сонгогч ямар нэг дарамт шахалт, сүрдүүлэг, хууль бус нөлөөлөлгүйгээр хуульд заасан хэлбэрээр сонгуульд оролцох, эс оролцох эсэхээ шийдэх, сонгуулийн үр дүнгээс шалтгаалан шийтгүүлэхээс айж эмээхгүйгээр сонголт хийх
- нэр дэвшигч ямар нэг дарамт шахалт, сүрдүүлгээс ангид байдлаар сонгуульд өрсөлдөх боломжтой байх асуудлууд багтдаг.

3.1. Манай улсын сонгуулийн хуулиудад сонгуульд чөлөөтэй оролцох эрхийг баталгаажуулж өгсөн. Тухайлбал УИХ-ын сонгуулийн хуульд: иргэд чөлөөтэй сонгоно, ...сонгогч саналаа чөлөөтэй илэрхийлэхэд саад учруулахыг хориглоно /1-р зүйл/, Ерөнхийлөгчийн сонгуулийн тухай хуульд: ... сонгуульд иргэд чөлөөтэй оролцоно /3-р зүйл/, Аймаг, нийслэл, сум, дүүргийн ИТХ-ын сонгуулийн тухай хуульд...иргэд чөлөөтэй сонгох эрхтэй /3-р зүйл/ гэж тус тус заасан.

Дарамт шахалт, сүрдүүлгээс ангид, шударга, алагчлалгүй байдлаар сонгуульд өрсөлдөх боломжийг нэр дэвшигчдэд олгох нь сонгогчид жинхэнэ утгаараа сонголт хийхийн үндэс билээ. Сонгууль чөлөөтэй явагдсан эсэх нь эцэстээ сонгогчдын улс төрийн хүсэл зориг бүрэн дүүрэн илэрхийлэгдэж чадсан эсэхээр тодорхойлогдоно. Сонгогчид үнэн зөв, хангалттай мэдээлэл авч чадахгүй бол ард түмний жинхэнэ хүсэл зориг илэрхийлэгдэх боломжгүй.

Сонгуулийн тухай хуулиудад нэр дэвшигчид мөрийн хөтөлбөр, үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх, ухуулга, сурталчилгаа хийх, холбогдох байгууллагаас зохих журмын дагуу мэдээлэл, лавлагаа авах эрхийг баталгаажуулсан. Эдгээр хуулиудаар нэр дэвшигчийг гүтгэх, доромжлох, нэр төрийг нь гутаах, хувийн болон захидал харилцааны нууцыг задруулахыг хориглосон.

3.2. Сонгогчид саналаа гаднын нөлөөгүй, бие дааж, өөрийн дотоод итгэл, үнэмшлээр өгч чадаж буй эсэх нь сонгуулийн ажлын хамгийн чухал хэсэг болно. Сонгуульд санал өгөх үе шатанд иргэдийн сонгох эрхийн хэрэгжилтэнд сөргөөр нөлөөлж, эрхийг нь зөрчиж буй байдлууд байгааг судалгаа, ажиглалтын дүн харуулж байна.

Сонгууль болох өдөр санал өгөх байранд саналаа өгөхөөр ирсэн зарим сонгогчийн хувьд дараах саад бэрхшээлүүд гардаг. Үүнд:

Сонгогчдын нэрсийн жагсаалтанд нэр нь байхгүй;

Сонгогч саналаа өгөөгүй байхад “санал өгсөн байна” – гэдэг үндэслэлээр саналын хуудсыг өгдөггүй;

Сонгуулийн хэсгийн хорооны ажилтны зүгээс санал өгөхөд нь нөлөөлөхийг оролддог;

Намуудын ажиглагчдын зүгээс нөлөөлөхийг оролддог;

Тамга тэмдэггүй, сонгуулийн хэсгийн хорооны дарга, нарийн бичгийн даргын гарын үсэггүй саналын хуудсаар санал авсан зэргийг дурдаж болно. Ийм зөрчил нь 2004 оны Улсын Их Хурлын болон орон нутгийн сонгуулийн үеэр ихээхэн нийтлэг шинжтэй байсан.

Нийгмийн судалгааны хүрээлэнгээс 1000 хүний дунд хийсэн судалгаагаар судалгаанд оролцогчдын 118 нь /11,8 хувь/ санал өгөхөд нөлөөлөхийг оролдсон, 65 нь /6,5 хувь/ нэрийн жагсаалтанд нэр нь байхгүй байсан, 11 нь /1,1 хувь/ тамга тэмдэггүй, хэсгийн хорооны дарга, нарийн бичгийн даргын гарын үсэггүй хуудсаар санал өгүүлсэн гэж хариулсан нь зүй ёсоор анхаарал татаж байна.

3.3. Иргэд чөлөөтэй сонголт хийхэд сонгуулийн сурталчилгаа, түүнтэй холбоотой мэдээлэл чухал ач холбогдолтой. Нэр дэвшигчид элдэв амлалт өгөх, бэлэн мөнгө архи, эд бараа тараах зэргээр сонгогчдыг өөртөө татаж, олноор нь шилжүүлж, өөрийнхөө тойрогт санал өгүүлэх, эл үйлдэлд нь засаг дарга нар, сонгуулийн хороодын гишүүд хамсан оролцох нь ердийн үзэгдэл болжээ.

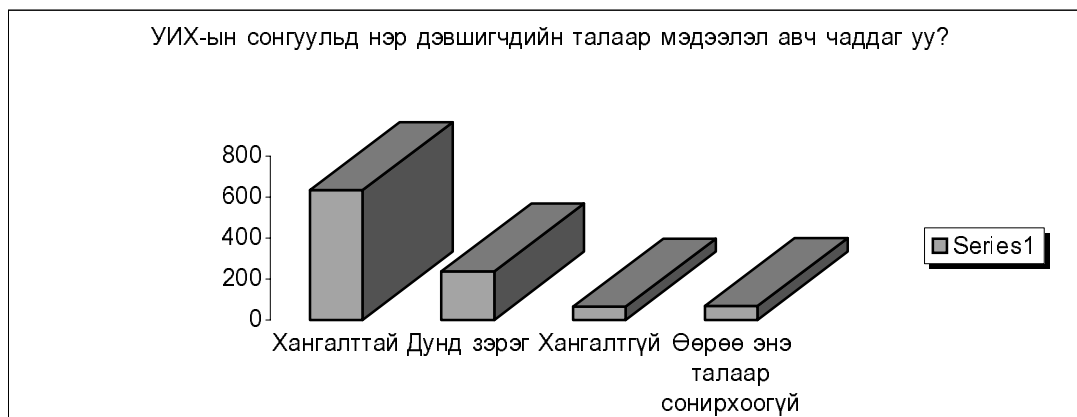
УИХ-ын 2004 оны сонгуульд нэр дэвшигчид хүмүүс зөөж, өөрийн төлөө санал өгүүлэх явдал тун нийтлэг байсан бөгөөд орон нутгийн сонгуульд ч ийм зөрчил байсныг судлаачид дурдаж байна.

3.4. Иргэдийн сонгох, сонгогдох эрхээ ухамсартайгаар хэрэгжүүлэхэд олон хүчин зүйл нөлөөлдөг нь мэдээж боловч сонгуулийн сурталчилгаа онцгой байрыг эзэлдэг.

Сонгуулийн сурталчилгааг дотор нь нэр дэвшигчийн тухай мэдээлэл /сурталчилгаа/, сонгуульд оролцогч нам эвсэлийн сурталчилгаа гэж ангилж болох юм.

3.4.1. Сонгогчидод зайлшгүй шаардлагатай мэдээллийн нэг чухал хэсэг нь нэр дэвшигчдийн тухай мэдээлэл байдаг.

УИХ-ын сонгуульд нэр дэвшигчдийн талаарх мэдээллийн хүртээмж

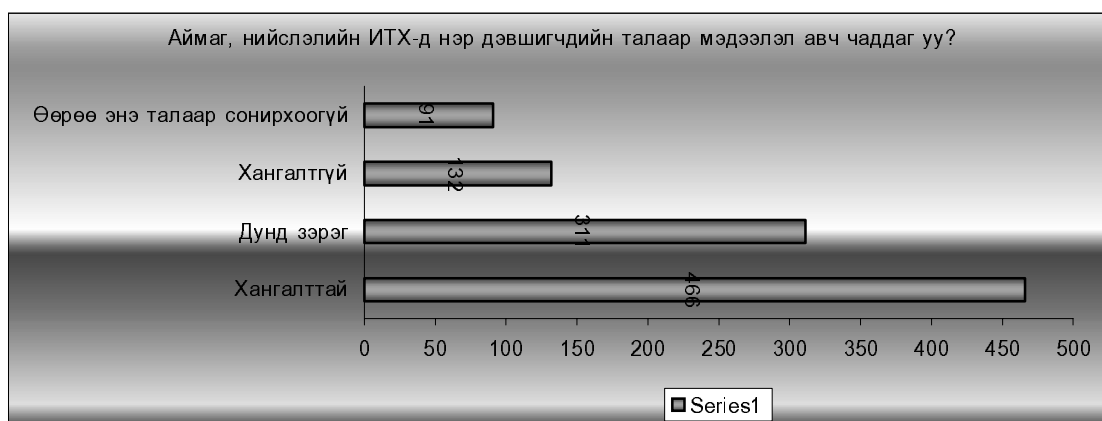

“Сонгох, сонгогдох эрхийн хэрэгжилтийн төлөв байдал” судалгаа НСХ 2004 он
Сонгогчид УИХ-д нэр дэвшигчийн тухай мэдээллийг орон нутгийн сонгуульд нэр дэвшигчдээс илүү ихээр хүлээн авдаг байна.

Иргэдийн олонхи нь буюу 63.4 хувь нь тус шатны сонгуульд нэр дэвшигчдийн талаарх мэдээлэл хангалттай авдаг гэсэн байхад дөнгөж 6 хан хувь нь энэ талын мэдээлэл хангалтгүй гэж үзсэн байна.

Харин орон нутгийн сонгуульд нэр дэвшигчдийн талаарх мэдээллийн хүртээмж доогуур түвшинд гарч байна.

Аймаг, нийслэлийн ИТХ-ын сонгуульд нэр дэвшигчдийн талаарх мэдээллийн хүртээмж

“Сонгох, сонгогдох эрхийн хэрэгжилтийн төлөв байдал” судалгаа НСХ 2004 он
Сонгогчдын тал хүрэхгүй хувь нь аймаг, нийслэлийн сонгуульд нэр дэвшигчдийн талаар хангалттай мэдээлэлтэй байдаг гэж үзсэн байна.

10 сонгогч тутмын нэг нь эл шатны сонгуульд нэр дэвшигчдийн тухай мэдээллийг сонирхон хүлээдэггүй байхад харин түүнээс арай илүү хувь нь сонирхсон ч энэ талаар хангалттай мэдээлэл авч чаддаггүй гэжээ.

Энэ шатны сонгуульд нэр дэвшигчдийн талаарх мэдээллийг насны бүлгүүд хүлээн авах байдал нь харилцан адилгүй бөгөөд залуучуудын дөнгөж 36 хувь нь хангалттай хүлээн авдаг байхад 15 хувь нь мэдээлэл огт хангалтгүй гэж хариулсан.

Аймаг нийслэлийн ИТХ-д нэр дэвшигчдийн талаарх мэдээллээр хангагдсан байдал

/ орон нутаг хувиар/

Дүүргүүд	Хангалттай	Дунд зэрэг	Хангалтгүй	Өөрөө сонирхоогүй	Нийт
Сонгинохайрхан	57.9	21.4	13.5	7.1	100.0
Хан-Уул	42.1	27.8	15.9	14.3	100.0
Баянгол	58.4	28.8	7.2	5.6	100.0
Баянзүрх	32.8	39.2	16.0	12.0	100.0
Аймгууд					
Өмнөговь	59.8	27.4	7.7	5.1	100.0
Ховд	42.7	40.0	12.7	4.5	100.0
Дархан-Уул	45.9	30.8	17.0	6.3	100.0
Дорнод	32.1	34.8	14.3	18.8	100.0

“Сонгох, сонгогдох эрхийн хэрэгжилтийн төлөв байдал” судалгаа НСХ 2004 он.

Орон нутгийн сонгуулийн нэр дэвшигчдийн талаарх мэдээллийг УИХ-ын сонгуультай харьцуулахад иргэдэд хүрэх хэмжээний хувьд ч, иргэдийн зүгээс сонирхох хандлага ч харьцангуй бага байна.

Аймгуудын сонгогчдын хувьд зарим газарт 60 орчим хувь нь нэр дэвшигчийн тухай мэдээллээр хангагдсан байхад зарим газар тухайлбал: Дорнодод тун доогуур үзүүлэлттэй, иргэд энэ талын мэдээллийг хүлээн авч чадахгүй байх нь нэлээд өндөр хувьтай байв. Санал асуулгын дүнгээс харахад дүүргүүдэд сонгогчдын 13-16 хүртэл хувь нь нэр дэвшигчдийн талаар огт хангалтгүй мэдээлэлтэй байсан.

Мөн түүнчлэн иргэд орон нутгийн сонгуульд ач холбогдол өгөх, анхаарлаа хандуулах нь бага байгаа нь харагдаж байна.

Сум, дүүргийн ИТХ-д нэр дэвшигчдийн талаарх мэдээллээр хангагдсан байдал

Дүүргүүд	Хангалттай	Дунд зэрэг	Хангалтгүй	Өөрөө сонирхоогүй	Нийт
Сонгинохайрхан	51.6	18.3	19.8	10.3	100.0
Хан-Уул	45.2	23.8	12.7	18.3	100.0
Баянгол	56.0	26.4	5.6	12.0	100.0
Баянзүрх	23.2	31.2	24.8	20.8	100.0
Аймгууд					
Өмнөговь	52.1	22.2	18.8	6.8	100.0
Ховд	34.5	30.9	18.2	16.4	100.0
Дархан-Уул	46.5	24.5	18.2	10.7	100.0
Дорнод	25.0	25.0	21.4	28.6	100.0

“Сонгох, сонгогдох эрхийн хэрэгжилтийн төлөв байдал” судалгаа НСХ 2004 он.

3.4.2. Нэр дэвшигчдийн талаарх мэдээлэл нь хүртээмжтэй, хангалттай байхаас гадна түүний агуулга нь бодитой үнэн байж чадах эсэх нь иргэдийн сонгох эрхээ хэрэгжүүлэхэд чухал ач холбогдолтой.

Нэр дэвшигчийн тухай мэдээллийн агуулгын талаарх иргэдийн үнэлгээ

Мэдээллийн агуулга	Хариултын тоо	Хувь
Нэр дэвшигчийг танилцуулах байсан	522	52.2
Хов жив гүтгэлгийн шинжтэй зүйл байсан	102	10.2
Ихэвчлэн гутаан доромжлох зүйл байсан	29	2.9
Хэт өрөөсгөл, нэг нам хүчнийг дэмжсэн мэдээлэл байсан	186	18.6
Сонирхолтой олон талыг хамарсан мэдээлэл байсан	123	12.3
Өөр	38	3.8
Нийт	1000	100.0

“Сонгох, сонгогдох эрхийн хэрэгжилтийн төлөв байдал” судалгаа НСХ 2004 он.

Судалгаанд оролцогчдын 30 гаруй хувь нь сурталчилгааны үе дэх нэр дэвшигчдийн тухай мэдээлэл нь ямар нэг байдлаар хууль ёсны дагуу байж чадаагүй гэжээ. Тухайлбал: сонгогчдод ирсэн мэдээлэл хэт өрөөсгөл, нэг нам, хүчнийг дэмжсэн, эсхүл нэр дэвшигчид өрсөлдөгчдөө гүтгэсэн, түүний талаар үндэсгүй яриа, хов живээр хөөцөлдсөн, цаашилбал гутаан доромжилсон, нэр төрд нь халдсан зэргээс харагдаж байна.

Бид хөдөө амьдардаг хүмүүс, хоёр намын сурталчилгаа адилхан бие биеэ муулсан байдлаар явагдсан - Итгэмжлэгдсэн төлөөлөгчиднь шууд орж ирээд манай намд санал өгнө шүү гээд янз бүрийн юм ярьж ухуулж эхэлдэг /Өмнөговь аймаг. Бүлгийн ярилцлагаас/.

Сонгуулийн үеэр Засгийн эрх барьж буй нам эрх мэдлийн байдлаа ашиглан хэвлэл мэдээллийн хэрэгслийг давуу байдлаар эзэмшдэгээс үүдэн нэг нам, хүчний нэр дэвшигчийн тухай мэдээлэл сонгогчдод зонхилон хүрч, сонгуулийн сурталчилгаа хэт өрөөсгөл байдалд явагддагийг олон нийт шүүмжилж байв.

Улс төрийн нам, хүчнүүд болон нэр дэвшигчид сурталчилгааны ажилдаа олон нийттэй харилцах хар ажиллагаа болох хов жив, гүтгэлэг, гутаах зэрэг үйлдлийг эрээ цээргүй, өргөн хүрээгээр хийж буй нь эрхэд туйлын сөргөөр нөлөөлж байна.

Нэр дэвшигчийн талаарх мэдээллийн агуулгад иргэдийн зүгээс өгсөн үнэлгээг тэдний орон нутгийн харъяаллаар харвал доорх байдалтай байна.

Сонгуулийн үеэр нэр дэвшигчдийн талаарх мэдээллийн агуулга

Дүүргүүд	Танил-цуулах	Хов жив гүтгэлгэ	Гутаан дором-жлох	Хэт өрөөсгөл нэг нам хүчний талд	Сонир-холтой олон талыг хамар-сан	Бусад	Нийт
Сонгино-хайрхан	59.5	11.1	1.6	19.0	7.9	0.8	100.0
Хан -Уул	54.0	9.5	2.4	17.5	11.9	4.8	100.0
Баянгол	56.8	7.2	4.8	11.2	15.2	4.8	100.0
Баянзүрх	53.6	12.0	3.2	16.8	12.8	1.6	100.0

Аймгууд							
Өмнөговь	65.8	2.6	.0	11.1	13.7	6.8	100.0
Ховд	41.8	9.1	1.8	33.6	13.6	.0	100.0
Дархан –Уул	42.8	13.8	3.8	20.8	14.5	4.4	100.0
Дорнод	44.6	15.2	5.4	19.6	8.0	7.1	100.0

“Сонгох, сонгогдох эрхийн хэрэгжилтийн төлөв байдал” судалгаа НСХ 2004 он.

Орон нутаг дахь улс төрийн нам хүчнүүдийн хүчний харьцаа, тэнцвэргүй байдал, эрх мэдэл, албан тушаалаас нь хамаараад зарим нэр дэвшигчийн талаарх мэдээлэл нь хэт өрөөсгөл, нэг талыг барьсан шинжтэй байсан талаар иргэд шүүмжилж байна. Нийслэлийн Сонгинохайрхан, Хан-Уул, Баянзүрх дүүрэг, Ховд, Дархан-Уул, Дорнод зэрэг аймгуудад ийм зөрчил дутагдал харьцангуй их, нэр дэвшигчдийн талаар хэт өрөөсгөл, нэг талыг барьсан мэдээлэлтэй байсан гэж иргэдийн 16-аас 30 хүртэл хувь нь хариулсан.

3.5. Хэвлэл мэдээллийн хэрэгсэлээр сонгуулийн үеэр цацагдсан нийтлэлийн агуулгад хийсэн судалгааны дүнгээс харахад өрөөсгөл, гуйвуулсан, өрсөлдөгчөө гутаан доромжилсон мэдээллүүд их хэмжээгээр цацагддаг байна. Орон нутгийн сонгуулийн үеэр нийслэлийн телевизүүдээр гарсан сонгуулийн сурталчилгаанд судалгаа хийхэд 66.7 хувь нь энгийн сурталчилгаа, 8.4 хувь нь нэр дэвшигчтэй хийсэн ярилцлага, 11.1 хувь нь мэдээ, мэдээлэл, 12.0 хувь нь нам хүчний захиалгат нэвтрүүлэг, 0.5 хувь нь мэдэгдэл байсан байна.

Тэдгээр нийтлэлийн төрлүүдээс агуулгын хувьд сонирхвол нэр дэвшигч нам хүчин, бие хүмүүсээс өөрсдийн талаар танилцуулах, мэдээлэх шинжтэй нь олонхи болж байгаа ч гүтгэх, гутаан доромжлох, нэр төрд нь халдах зорилгыг агуулсан тохиодлууд цөөнгүй тааралдсан юм.

Олон нийтийн мэдээллийн хэрэгсэлийн нийтлэлийн агуулгад хийсэн шинжилгээний үр дүнг харвал дараах байдалтай байна.

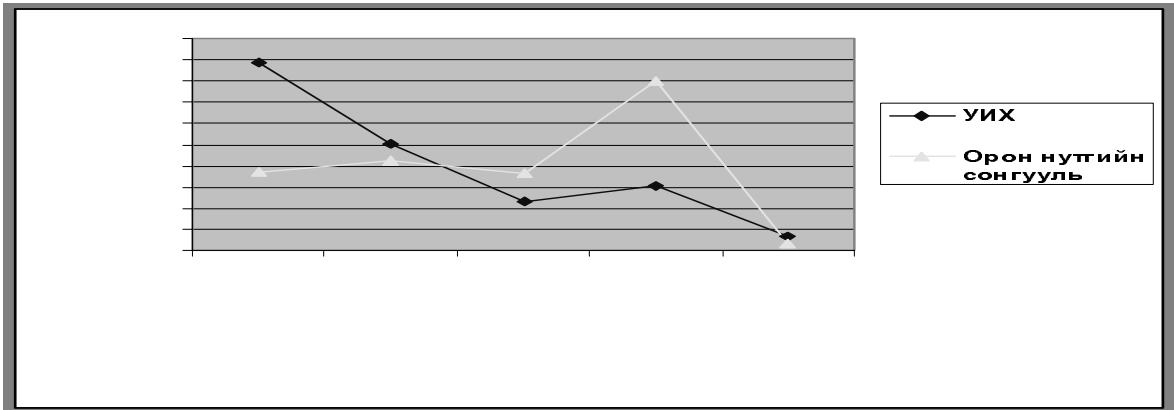
ТВ-ийн нэвтрүүлгээр орон нутгийн сонгуулийн үед цацагдсан мэдээллийн агуулга

Нийтлэлийн агуулга	Давтамж	Хувь
Нэр дэвшигч нам хүчнээс танилцуулах	1045	65.1
Нэр дэвшигч нам хүчнээс мэдээлэх	271	16.8
Өрсөлдөгчөө гүтгэх, нэр төрд нь халдах	13	0.8
Өрсөлдөгчөө гутаан доромжлох	43	2.6
Сонгогчдыг уриалах	201	12.5
Өрсөлдөгчөө шүүмжлэх	24	1.4
Хэлэлцүүлэг явуулах	8	0.4
Нийт	1605	100.0

“Сонгох, сонгогдох эрхийн хэрэгжилтийн төлөв байдал” судалгаа НСХ 2004 он.

2004 оны сонгуулийн үед нэр дэвшигчид өрсөлдөхдөө бие биенээ гүтгэх, доромжлох нь ердийн үзэгдэл болсон хүний эрхэд шууд халдсан үйлдэл болж байна.

Сонгуулийн сурталчилгааны үед нэг нэгнээ гүтгэн доромжлох байдал

“Сонгох, сонгогдох эрхийн хэрэгжилтийн төлөв байдал” судалгаа НСХ 2004 он

Графикаас харахад нэг нэгнээ гүтгэн доромжилдог үйлдэл буюу нэр дэвшигчдийн сонгогдох эрхийн зөрчлүүд УИХ-ын сонгуулийн үед ихээхэн гардаг (44.5%) аж.

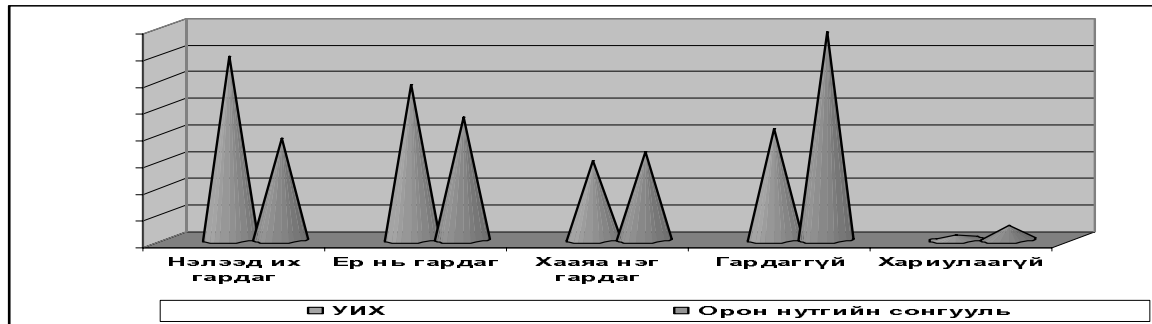
Харин орон нутгийн сонгуулийн хувьд энэ нь бага хувьтай(18.7%) байгааг харж болно.

Улс төрийн хүрээнд шударга бусаар өрсөлдөж, харилцан бие биенээ үгүйсгэх хийгээд гүтгэн доромжилсон үйлдлүүд нь /хар PR ч гэж ярьдаг/ иргэдийн дунд улс төрд үл итгэх байдлыг бий болгох төдийгүй иргэдийг зөв, бодит сонголт хийх боломжгүй болгох зэрэг сөрөг үр дагаврыг дагуулж байна.

Улс төрийн намуудын хувьд харилцан бие биенээ гүтгэх, доромжлох явдал сонгуулийн явцад цаг үргэлж гарч буй боловч нэр дэвшигчийн эрхийг зөрчсөн, үндэслэлгүйгээр гүтгэн доромжилсон үйлдлүүдэд хариуцлага хүлээлгэдэггүйн улмаас энэ зөрчил цаашид улам даамжрах төлөвтэй байна.

3.6. Сонгогчдын саналыг авахын тулд худал амлалт өгөх, сонгогчдыг хуурч мэхлэх, хууль бус аргыг их хэрэглэх болсон нь зүй ёсоор анхаарал татаж байна. Ялангуяа ийм хууль бус аргыг УИХ-ын сонгуулийн үеэр нэр дэвшигчид их хийх болсон. Сонгогчдын 34,4 хувь ийм байдал их гардаг гэж үзсэн. Харин орон нутгийн сонгуулийн үеэр худал ойлголт амлалт өгөх явдал УИХ-ын сонгуультай харьцуулахад харьцангуй бага гардаг боловч бага гэж сонгогчид үздэг боловч ийм явдал 18.9% байгаа нь анхаарал татах зүйл юм.

Сонгогчдын саналыг авахын тулд худал ойлголт амлалт өгөх.

“Сонгох, сонгогдох эрхийн хэрэгжилтийн төлөв байдал” судалгаа НСХ 2004 он.

Иргэдийн зүгээс сонгуульд нэр дэвшигчдийн худал амлалтанд шүүмжлэлтэй хандаж, дургүйцэх болсон нь судалгаанаас харагдаж байна.

Худал, биелэгдээгүй амлалт нь сонгогчдыг төөрөгдүүлж, зарим тохиолдолд итгэл үнэмшлийг бий болгон, тэдний сонголтонд нөлөөлдөг. 2004 оны УИХ-ын сонгуулийн үеэр худал биелэшгүй амлалтууд үнэхээр их гарч, өрсөлдөгч нам, эвсэл, нэр дэвшигчид хэн нь илүү худал амлаж чадахаараа уралдаж байсан гэж хэлэхэд нэг их хэлсдүүлсэн болохгүй юм.

Сонгуулийн сурталчилгааны явцад нэр дэвшигчид ажил төрөл бүтээж өгнө, сургуульд хүүхэд оруулж өгнө гэж амлах, буцалтгүй тусламж олгох зэрэг арга хэлбэрүүдийг ашиглаж байв. Тойрогт нь амьжиргааны түвшин тааруу өрхүүд байгаа бол хүнсний зүйл мөнгө тараах, гэр хорооллын айлуудын өрхийн хогийг ачих, оюутан хүүхдийнх нь сургалтын төлбөрийг хөнгөлөх, ажилгүй залуучуудыг мэргэжил курс дамжаанд хөнгөлөлттэй сургах зэрэг зүйлийг хийж байв /Орхон аймагт хийсэн ажиглалтын судалгаанаас/.

Иргэдэд худал мэдээлэл өгөх явдал гарч байсан. Тухайлбал Хөдөөгийн ядуурлыг бууруулж өсөлтийг дэмжих зэргийг нэр дэвшигч өгч байгаа мэтээр харуулах ярих явдал гарч байлаа /Булган аймагт хийсэн ажиглалтын судалгаанаас/.

2004 оны УИХ-ын сонгуульд өрсөлдсөн хоёр гол хүчин болох МАХН ба “Эх орон - Ардчилал” эвслийн сонгуулийн мөрийн хөтөлбөрөөс одоо нэгэнт биелэгдэхгүй болсон зарим нэг амлалтыг дурдвал:

МАХН-ын мөрийн хөтөлбөрт:

- Анх удаа гэрлэж буй шинэ гэр бүлд нэг удаа 500.000 төгрөгийн буцалтгүй тусламж олгоно
- Шинээр мэндэлсэн хүүхэд бүрт нэг удаа 100.000 төгрөгийг тэднийг өсгөж бойжуулахад нь дэмжлэг үзүүлэх зорилгоор олгоно
- 3 ба түүнээс дээш хүүхэдтэй өрхийг олон хүүхэдтэйд тооцон өргөтгөж, 1 өрхөд жилд 100.000 төгрөгийн буцалтгүй тусламж олгоно.

“Эх орон-Ардчилал” эвслийн мөрийн хөтөлбөрт:

- 18 хүртэлх насны бүх хүүхэд сар бүр 10.000 төгрөгийг олгоно.
- Төрийн албанд танил тал, хамаатан саднаараа нэг удирдлагын дор ажиллаж, хууль завхруулдаг явдлыг таслан зогсооно.

3.7. Сонгогчдын саналыг худалдан авах, сонгогчдыг татах зорилгоор төлбөртэйгээр болон үнэ төлбөргүйгээр бараа тараах, тусламж олгох,

урлаг спорт, ахуйн болон эрүүл мэндийн үйлчилгээ үзүүлэхийг хориглосон байдаг боловч ийм төрлийн зөрчил аль ч сонгуулийн үеэр хавтгайран гаарч, үнэн хэрэгтээ энэ нь сонгуулийн сурталчилгааны гол арга хэрэгсэл болсон.

Нэр дэвшсэн хүмүүс ихэнх нь бизнесмен хүмүүс байдаг Тэд дандаа мөнгө төгрөгөөр цохиж ядарсан ард түмний саналыг худалдаж авч байна /Дархан Уул аймагт бүлгийн ярилцлагаас/.

Сонгогчдын саналыг худалдан авахыг оролдох байдлыг иргэдийн зүгээс хэрхэн үзэж буйг судалгаагаар харуулбал:

	УИХ		Орон нутгийн сонгууль	
	Тоо	Хувь	Тоо	Хувь
Нэлээд их гардаг	315	31.5	149	14.9
Ер нь гардаг	278	27.8	227	22.7
Хааяа нэг гардаг	149	14.9	203	20.3
Гардаггүй	255	25.5	411	41.1
Хариулаагүй	3	0.3	10	1

"Сонгох, сонгогдох эрхийн хэрэгжилтийн төлөв байдал" судалгаа НСХ 2004 он.

Хүснэгтээс харахад иргэдийн саналыг худалдан авахыг оролдох нь ихээхэн түгээмэл байдаг гэж 3 сонгогч тутмын нэг нь хариулжээ. Иргэдийн саналыг худалдан авах явдал нь өөрт нь буюу сайн мэдэх хүнээр, эсвэл танил талаар нь дамжуулан мөнгө төгрөг өгөх, бэлэг сэлт, ойр зуурын хэрэгсэл дурсгах, хүнс хувцас тараах, тусламжийн барааг олгох хэлбэрээр ихэвчлэн гарч байлаа.

Сонгуулийн сурталчилгааны үед санал худалдан авахын тулд нэр дэвшигчдийн зүгээс явуулсан үйл ажиллагаа Танд болон танай гэр бүлд тохиолдож байсан уу гэсэн асуултад иргэдийн зүгээс дараах хариултыг өгсөн.

	Надад тохиолдсон		Манай гэр бүлд тохиолдсон		Үгүй		Нийт
	Тоо	Хувь	Тоо	Хувь	Тоо	Хувь	
Бэлэн мөнгө өгөх	68	6.8%	69	6.9%	863	86.3%	1000
Бэлэг сэлт гардуулах	72	7.2%	130	13.0%	798	79.8%	1000
Албан тушаал амлах	36	3.6%	52	5.2%	912	91.2%	1000
Найр наадам цайллагад урих	90	9.0%	73	7.3%	837	83.7%	1000

"Сонгох, сонгогдох эрхийн хэрэгжилтийн төлөв байдал" судалгаа НСХ 2004 он.

Судалгааны дүнгээс харахад нэр дэвшигчийн зүгээс сонгогчдын саналд нөлөөлөх буюу худалдан авах зорилгоор хувь хүнийг найр наадам, дайллага, цайллагад урих нь ихээхэн түгээмэл байгаа ба бэлэг сэлт гардуулах (7.2%), бэлэн мөнгө өгөх (6.8%), албан тушаал амлах (3.6%) зэрэг хууль бус үйлдлүүд ч гарсаар байгаа юм.

4. САНАЛАА НУУЦААР ГАРГАХ ЗАРЧИМ

Саналаа нууцаар гаргах нь сонгох эрхийн язгуур зарчмын нэг юм. Энэ нь туйлын шинж чанартай бөгөөд ямар ч байдлаар хязгаарлагдах ёсгүй. Саналаа нууцаар гаргах зарчмуудыг бүрэн дүүрэн хэрэгжүүлэх, сонгогчид айдас, дарамт шахалтгүйгээр саналаа нууцаар гаргах нөхцлийг бүрдүүлэх нь төрийн үүрэг. Саналаа нууцаар гаргах нь санал өгөх үйл явцыг дарамт, шахалтаас хамгаалах эртнээс хүлээн зөвшөөрөгдсөн арга зам билээ. /НҮБ-ын Хүний эрхийн төвөөс эрхлэн гаргасан “Хүний эрх ба сонгууль” гарын авлага, Нью-Йорк, Женев, 1994 он/

Хуулиар тогтоосон арга замаар саналаа нууцаар гаргах зарчмыг баримтална гэдэг нь сонгогч өөрийн хүсэл зоригийг илэрхийлэхэд ямар нэгэн саад тотгор үзүүлэхгүй байх, нэр дэвшигчид, нэр дэвшиж буй улс төрийн нам, эвслээс чөлөөтэй сонгох боломжийг бүрдүүлсэн эрх зүйн тэгш нөхцлийг хангах явдал юм.

Саналаа нууцаар гаргах эрхийг манай сонгуулийн хуулиудад тодорхой зааж өгсөн байдаг.

Санал өгөх байр, кабины байршил, тоноглол нь сонгогч саналаа нууцаар, бусдын хараа хяналт, нөлөөлөөс ангид гаргах боломжийг тэр бүр олгохгүй байгаа, зарим тохиолдолд сонгогч аль нэр дэвшигчийн төлөө саналаа өгч байгаа нь ил харагдах нөхцөл байдалтай байсныг судлаачид шүүмжилж байна.

Зөөврийн хайрцагаар санал авахад ихээхэн хэмжээний зөрчил гарч байсан нь 2004 оны сонгуулиудын нэг онцлог байв.

Сонгуулийн хэсгийн хороод зөөврийн хайрцагаар санал авах сонгогчдын нэрсийг урьдчилж гаргадаггүй, зарим тохиолдолд зөөврийн хайрцагаар санал авах шаардлагагүй сонгогчдоос зөөврийн харцагаар санал авах, эсхүл оролцогч намуудын ажиглагчидгүйгээр, эсхүл аль нэг намын ажиглагчийг оролцуулахгүйгээс болж үлэмж хэмжээний санал, гомдол, зөрчил гарч байв.

УИХ-ийг сонгох сонгуулийн 24 дүгээр тойрогтой холбоотой маргаан нь зөөврийн хайрцагаар санал авах журамтай голлон холбоотой байлаа.

ХОЁР. ЗОХИСТОЙ ХООЛ ХҮНСЭЭР ХАНГАГДАХ ЭРХИЙН ХЭРЭГЖИЛТ

Хүн бүр эсэн мэнд амьдарч, хөдөлмөрлөх, эрүүл бие, саруул оюун ухаантай байхын тулд зохистой, аюулгүй, хүрэлцээтэй хоол хүнсээр жигд хүртээмжтэй хангагдах ёстой бөгөөд үүнийг хүний хүнсний эрх хэмээх ойлголтод хамааруулж байна. Харин хүрэлцээтэй, шимт бодисын зохистой харьцаатай, аюулгүй хоол хүнсийг авбал зохих хамгийн бага хэм хэмжээг зайлшгүй тогтоож өгөх ёстой бөгөөд хүн хоол хүнсээ түүнээс багагүй хэмжээгээр олж авч байж сая хүнсний эрхээ эдэлж байна гэж үзэх үндэстэй.

Манай улсын соёрхон баталсан олон улсын хүний эрхийн хэд хэдэн баримт бичгүүдэд уг эрх тусгагдаад байна.

Хүний эрхийн түгээмэл Тунхаглалд (1948) “хүн бүр хоол хүнс . . . оролцуулаад өөрийн болон ам бүлийнхээ эрүүл мэнд, аж амьдралыг тэтгэхэд хүрэлцэхүйц амьжиргаатай байх эрхтэй” гэж тунхагласан. Эдийн засаг, нийгэм соёлын эрхийн тухай олон улсын Пактад (1966): “хүн бүр . . . зохистой хоол хүнстэй байх эрх” -ийг цохон тэмдэглэсэн.

Зохистой хоол хүнсээр хангагдах эрх гэдэг нь хүн бүр хүрэлцэхүйц хоол хүнсээ олж авах болон түүнд нийцсэн бие бялдар болон эдийн засгийн чадвартай байхыг хэлнэ.

Зохистой хоол хүнсээр хангагдах эрхэд хоол хүнс нь хүрэлцээтэй, аюулгүй, шимт бодисын зохистой хэмжээ, харьцаатай байх гэсэн ойлголтууд багтаж байдаг.

Хоол хүнс нь тоо хэмжээ, чанараараа хувь хүний өдөр тутмын хүнсний хэрэгцээг хангахуйц байхын дээр янз бүрийн хорт бодис агуулаагүй, тухайн соёл, ахуйн хүрээнд нийцсэн байх ёстой.

2.1. Монгол улсын Үндсэн хуульд “зохистой хоол хүнсээр хангагдах эрх” шууд утгаараа тусгагдаагүй боловч энэ нь “Эрүүл, аюулгүй орчинд амьдрах, орчны бохирдол, байгалийн тэнцэл алдагдахаас хамгаалуулах эрх” болон “эрүүл мэндээ хамгаалуулах . . . эрх”-тэй салшгүй холбоотой юм.

Үндэсний хууль, тогтоомжуудад, тухайлбал Хүнсний тухай, Эрүүл мэндийн тухай, Ариун цэврийн тухай, Хэрэглэгчдийн эрх ашгийг хамгаалах тухай, Стандартчлал, Тохирлын үнэлгээний тухай зэрэг 10 шахам хууль, тогтоомжид энэ эрх нь ямар нэг байдлаар тусгагдсан байдаг. Хүний зохистой хоол хүнсээр хангагдах эрхийг баталгаажуулсан гол хууль болох одоогийн дагаж мөрдөж байгаа Хүнсний тухай (1999 оны) хуулийг өмнөх Хүнсний тухай (1995 оны) хуультай харьцуулахад энэ эрхийг баталгаажуулахад чиглэгдсэн олон заалтыг орхигдуулж, үнэн хэрэгтээ одоогийн хуулинд өмнөхөөсөө ухралт хийснийг харж болно.

Хүнсний тухай анхны хуульд хүний эрхийн олон улсын стандарт, олон улсын байгууллагуудаас гаргасан зөвлөмжийг нэлээд дэлгэрэнгүй тусгаж, хүний зохистой хоол хүнсээр хангагдах эрхийг баталгаатай болгож хэрэгжүүлэхэд төрийн гүйцэтгэх үүрэг, хариуцлагыг тодорхой тусгасан байдаг.

Гэтэл 4 жилийн дараа энэхүү хуулийг шинэчлэн найруулж, батлахдаа (1999 он) хүний зохистой хоол хүнсээр хангагдах эрхийг баталгаажуулж, хэрэгжүүлэхтэй холбоотой олон чухал заалт, энэ талаарх төрийн бодлого, зохицуулалтын шинж чанартай зорилт, чиг үүрэг, хүн амд эерэгээр хандсан гол гол заалтуудыг хассан байв.

2.2. Монгол улс хүнсний нөөцийн хувьд өнөө ба ойрын ирээдүйд, тэр ч байтугай нилээд алс хэтдээ хүнснийхээ гол хэрэгцээг дотоодын үйлдвэрлэлээр хангах бүрэн чадавхитай орон юм. Ийм боломжийг манай

орны өргөн уудам нутаг дэвсгэр, мал сүрэг, хүнсэнд ашиглах байгалийн баялаг маань олгодог байв.

Монгол улсын хүнсний нөөц

Мал сүргийн тоо, сая толгой. Үүнээс: эх мал жилд бойжуулах төл	24,0-30,0 12,0-14,0 9,0-11,0
Жилд үйлдвэрлэх мах, няд, жин мян.т	230,0-300,0
Жилд үйлдвэрлэх сүү, сая л	500,0-600,0
Хөдөө аж ахуйн эдэлбэр газар, мян. га, Үүнээс: Хадлан, бэлчээр талбай Эргэлтийн талбай Жил бүр тариалах боломжтой талбай, Үүнээс: Үр тарианы Төмсний Хүнсний ногооны	126000,0 124000,0 1340,0 800,0 600,0 11,0 3,0
Жилд авах ургац, мян. т Үр тариа, бүгд Буудай Төмс Хүнсний ногоо	600,0 400,0 130,0 50,0
Ундны ус, км. куб	34000,0

2.3. Манай орон хүнсний нөөцөө хэрхэн ашиглаж байгааг харахад махны нөөцийг бүрэн ашиглаж, хүн амын хэрэгцээг хангаж, улмаар малын махыг экспортолдог. Харин сүүний нөөцийн 50-60 хувийг л ашигладаг ба энэ нь хүн амынхаа хэрэгцээг бараг хангаж байгаа гэдэг боловч зохистой хэрэглээний бүтцээр бодвол сүү, цагаан идээний хэрэглээний жишиг бодит байдлаас доогуур тогтоогдсон байх магадлалтай. Учир нь 1980 оны Монголын хүн амын хоол хүнсний физиологийн нормд сүү, сүүн бүтээгдэхүүний жишсэн нэг хүний дундаж хэрэгцээг 740 мл байхаар тооцож байсан бол 1997 онд шинэчилсэн нормоор энэ хэмжээг 380 мл хүртэл бараг 2 дахин бууруулсан байна. Хүнсний нөөц ашиглалтын байдлаас үзвэл үр тариа, ялангуяа буудай, төмс, хүнсний ногооны үйлдвэрлэлт ихээхэн анхаарал татаж байна.

Хүнсний гол нэрийн бүтээгдэхүүний үйлвэрлэлт, хэрэгцээ

№	Бүтээгдэхүүний нэр	Хэмжээ нэгж	Жилийн үйлдвэрлэлт	Жилийн хэрэгцээ	Зөрүү / +; - /
1.	Малын мах	нядалгааны жин мян. т	226,4	180,0	+46,4
2.	Сүү	сая. л	290,3	297,4	+7,1
3.	Үр тариа, бүгд Үүнээс: буудай	мян. т	142,2 138,7	370,0 350,0	-227,8 -211,3
4.	Төмс	мян. т	58,0	90,0	-32,0
5.	Хүнсний ногоо	мян. т	44,5	150,0	-105,5
6.	Өндөг	сая. шир	7,7	25,6	-17,9

Дээрхээс үзэхэд газар тариалангийн үйлдвэрлэлийг сэргээн хөгжүүлэх асуудал төрийн бодлогын тулгамдсан зорилт болж байна. Нэгэнт эх орны хүнсний бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэлтээр махнаас бусад хэрэгцээг бараг хангаж чадахгүй байгаа болохоор хэрэгцээний дутууг импортоор

нөхөж байна. Манай улс гурилын хэрэгцээний 80-аад хувь, төмс, хүнсний ногоо, өндөгний дийлэнх хувь, цөцгийн тос, хатаасан болон өтгөрүүлсэн сүү, ургамлын тос, загасан бүтээгдэхүүн, чихрийн зүйл төрөл, будааны хэрэгцээг зөвхөн импортын эх үүсвэрээр хангаж байна. Гурил, төмс, хүнсний ногооны импортын зонхилох хувийг зөвхөн хөрш хоёрхон орон эзэлж байна. Ийнхүү Монгол улс хүнсний тодорхой нөөцтэй боловч хэрэгцээнийхээ зонхилох хэсгийг импортоор хангадаг болж, хангамжийн баталгаа алдагдсан, гурил, төмс, хүнсний ногооны хувьд гадаад орноос хараат байдалтай байгааг тоо баримтууд харуулж байна.

2.4. Хүнсний хангамжийн бодит байдлыг үнэлэх шалгуур нь хүний бие махбодид шаардлагатай хоол тэжээлийн бодисуудын зөвлөмж хэмжээ болно.

Монгол хүний хоол тэжээлийн бодисуудын зөвлөмж хэмжээг судалгааны үндсэн дээр анх 1981 онд тогтоож, 1997 онд шинэчилж, Эрүүл мэндийн сайд баталж байжээ.

**Хүнсний гол нэрийн бүтээгдэхүүний жилийн хэрэглээ
/Жишсэн дундаж хүнд кг-аар/**

№	Бүтээгдэхүүн	Зөвлөмж	1990	1995	1999	2000	2001	2002
1.	Мах, махан бүт	84,0	97,0	96,7	112,8	120,0	97,2	120,0
2.	Сүү, цагаан идээ	138,7	118,0	125,3	146,4	130,8	100,8	130,8
3.	Цөцгийн тос	9,8	3,0	4,2	2,4	2,4	2,4	2,4
4.	Гурил, гурилан бүтээгдэхүүн	124,1	97,0	94,3	99,6	108,0	110,4	108,0
5.	Будаа	16,4				14,4	15,6	14,4
6.	Чихрийн зүйл	21,9	23,0	8,7	8,4	10,8	12,0	10,8
7.	Загас, загасан бүт.	3,1	1,0	0,7	0,00	0,00	2,4	0,00
8.	Өндөг, шир	85,0	29,0	2,5	3,6	8,4	14,4	8,4
9.	Төмс	43,8	23,0	11,3	16,8	21,6	26,4	21,6
10.	Хүнсний нргрр	73,0	20,0	7,9	12,0	12,0	16,8	12,0
11.	Жимс, жимсгэнэ	102,2	9,0	0,3	2,4	3,6	3,6	3,6
12.	Ургамлын тос	9,1	1,0	0,9	1,2	4,8	6,0	2,4

Хүнсний гол нэрийн бүтээгдэхүүний зөвлөмж хэмжээ, бодит хэрэглээний статистикийн судалгааг зэрэгцүүлэн үзэхэд өнөөгийн байдлаар монгол хүний хэрэгцээ зөвхөн мах, махан бүтээгдэхүүнээр бүрэн хангагдаж байна. Харин бусад бүтээгдэхүүн хүн амын хүнсний хэрэгцээний, ялангуяа аминдэм, аминхүчил, эрдэс бодисын гол эх үүсвэр болох төмснийх 49,3%, хүнсний ногооных 16,4%, цөцгийн тосных 24,4%, өндөгнийх 9,8%, жимс, жимсгэнийх дөнгөж 3,1%, ургамлын тосных 26,3%-ийг тус тус хангаж байгаа бөгөөд загасаар бараг хангагдахгүй байна. /Санхүү, ХХААЯ, хүнсний хараат бус байдлын семинарын материалаас, 2004 он/.

Газар тариалан бол хүн амын хүнсний хэрэгцээг хангах гол эх үүсвэрийн нэг яах аргагүй мөн.

Гэтэл сүүлийн жилүүдэд, нийт эргэлтийн талбайн 50 орчим хувь ашиглагдахгүй болж, хүн амын хэрэгцээт гурил, төмс, хүнсний ногооны 50

хүртэл хувийг хангах төдийд хүрлээ. Манай улс 1996 онд үр тариа 225,0 мянган тонн, төмс 47,0 мянган тонн, хүнсний ногоо 22,6 мянган тонныг тус тус хураан авсан нь 1985-1990 оны жилийн дундажтай харьцуулахад үйлдвэрлэсэн үр тариа 3,4 дахин, төмс 2,7 дахин, хүнсний ногоо 2,0 дахин буурчээ. /Өрхийн орлогыг нэмэгдүүлэх “Ногоон хувьсгал” үндэсний хөтөлбөр/.

2.5. Хоол хүнс хүрэлцээтэй байсан ч хэрэглэх хэмжээ, горим, түүний шимт чанар, эрүүл ахуй, аюулгүй байдлаас шалтгаалан элдэв өвчин, эмгэгийн гаралтад нөлөөлдөг. Хүн эрүүл байхын үндэс нь чанартай, цэвэр ариун хүнсийг зохистой хэмжээгээр зөв хэрэглэх явдал юм.

2004 онд УМХГ-ын хүнсний хяналт, шинжилгээнд 97451 дээжинд 238073 үзүүлэлт шинжлэгдсэний 16455 буюу 17% , хүнсний түүхий эдийн 463 дээжийн 182 буюу 39% нь тус тус бохирдолтой гарсан байна. Үүнээс хүнсний нян судлалын шинжилгээнд хамрагдсан нийт 70926 дээжийн, 9.6% нь нянгийн бохирдолтой гарсан байна. Хүнсний химийн шинжилгээгээр 4.0%, хор судлалын шинжилгээгээр 10%, хүнд металлын шинжилгээгээр 0.9% нь тус тус бохирдолтой гарчээ. Үүнийг өмнөх онуудтай харьцуулахад химийн бохирдол 2002 оныхоос 2 дахин, хор судлалын шинжилгээгээр бохирдолтой дээжийн хувь 2000 оныхоос 0.2%-аар, 2002 оныхоос 0.8%-аар, нянгийн бохирдол 2000 оныхоос 0.2-аар, 2002 оныхоос 8%-аар, хүнд металлын бохирдол 2000 оныхоос 0.5-аар тус тус өссөн байна. /УМХГ-ын Хүнсний хяналтын 2004 оны тайлангаас/.

Хүнсний бүтээгдэхүүний бохирдлын түвшин

Он	Хими	Хор судлал	Нян	Хүнд металл
2000		0,8 %	9,4 %	0,4 %
2002	2,0 %	0,2 %	1,6 %	
2004	4,0 %	1,0 %	9,6 %	0,9 %

Хүнсний бүтээгдэхүүний хор судлалын шинжилгээгээр ихэвчлэн элэгний хорт хавдрын гол шалтгаан болдог хөгц мөөгөнцрийн хорыг тодорхойлдог бөгөөд энэ үзүүлэлт сүүлийн жилд ихсэх хандлагатай байгаа нь анхаарал татаж байна.

Нэгдсэн төв лабораторийн хөгц мөөгөнцрийн шинжилгээнд 1040 дээж хамрагдсаны 6.8% нь хөгц мөөгөнцрийн бохирдолтой гарсны дотор цай, кофе, какао, үр тариа, улаан буудайн дээж хамгийн их бохирдолтой гарчээ /УМХГ-ын нэгдсэн төв лабораторийн 2004 оны тайлангаас/. Хорт хавдар үүсгэх, үр хөврөл гэмтээх, удамшилд аюул учруулах өвчин үүсгэдэг 150 гаруй хөгц мөөгөнцөр байдгаас өнөөгийн байдлаар лабораторийн шинжилгээгээр зөвхөн 13 төрлийн хөгцийг хоол хүнснээс илрүүлж чадаж байна /Г.Цэндсүрэн, Г.Батмөнх, НМХА, “Монгол улсын хүнсний аюулгүй байдал, хүнсний хяналтын тулмагдсан асуудлууд/.

НМХГ-ын Төв лабораторийн дүнгээр 2004 онд нян судлалын шинжилгээнд хамрагдсан хүнсний бүтээгдэхүүний нийт 5609 дээжийн 2059 буюу 36.7% нь нян судлалын үзүүлэлтээр хүнсний аюулгүй байдлын шаарлага хангаагүйн дотор 65.6%-д нь нянгийн ерөнхий тоо зөвшөөрөгдөх дээд хэмжээ(ЗДХ)-ээс хэтэрсэн, 20.9%-д E.coli (гэдэсний савханцар), 3.2%-д бацилус цереус (Bacillus cereus) 1.2%-д стафиллококк ауриус(Staphylococcus aureus), махан консервийн 3 дээжинд энтерококк

(Enterococcc) нянгийн бохирдол илэрсэн байна /НМХГ-ын төв лабораторийн 2004 оны тайлангаас/.

2.6. Дэлхийн ХХААБ-аас гаргасан мэдээгээр мал амьтны гаралтай түүхий эд, хүнсний бүтээгдэхүүнээр хүнд дамжин халдварладаг 150 гаруй өвчин тэмдэглэгдсэнээс манай орны малд бруцеллёз, боом, ям сүрьеэ зэрэг өвчин нэлээд байдаг.

Малын халдварт болон шимэгчээр халдварлах өвчлөлийн хэмжээ жилээс жилд нэмэгдэж байна. Тухайлбал, мал сүрэгт сүүлийн 10 жилд цусан халдвар, бруцеллёз, галзуу, сүрьеэ, адууны халдварт цус багасах өвчний гаралт 1.2-19.2 дахин өсч, халдварт өвчнөөр хорогдсон малын тоо нийт хорогдлын 30 хувийг эзэлж байна. Малаас хүнд халдварладаг бруцеллёз, сүрьеэ, ям, лейкоз зэрэг өвчнийг оношлох шинжилгээг зохих ёсоор хийхгүй байгаагаас эдгээр өвчнийг хянаж чадахгүй байна /"Малын эрүүл мэнд хөтөлбөр", 1999 он/.

Худалдан борлуулж байгаа нийт махны 40,0 гаруй хувь нь мал эмнэлгийн шинжилгээнд хамрагдаагүй, мах худалдан борлуулах зах, худалдааны цэг, салбарууд ихэвчлэн ариун цэвэр, эрүүл ахуйн шаардлага хангаагүй ил задгай хог, шороо тоостой бохир орчинд, хөргөлтийн тоног төхөөрөмжгүй, худалдан борлуулагчид зориулалтын хувцас хэрэглэлгүйгээр худалдаалж байна /Ч.Содномцэрэн "Хүнсний аюулгүй байдал, баримтлах бодлого, чиглэл" илтгэл, "Хүнсний аюулгүй байдал" товхимол, 2001 он 17-р тал/.

Мал, амьтны гаралтай мах, сүү, өндөг зэрэг түүхий эдүүдийг мал-эмнэлгийн үзлэг шинжилгээнд тэр бүр бүрэн хамруулж чадахгүй байгаа бөгөөд үзлэг шинжилгээг иж бүрэн хийж чадахгүй зөвхөн мэдрэхүйн эрхтнээр үнэлгээ өгч дүгнэлт гаргаж байгаа дутагдал ажиглагдаж байна. Түүхий сүүг Улаанбаатар хот, хүн ам олноор төлвөрсөн хот, суурин газруудын гудамж талбайд ил задгай ямар ч зориулалтын байр, хөргөлтийн тоног төхөөрөмжгүй нөхцөлд, цэвэрлэгээ ариутгал хийгдээгүй сав суулганд, анхан шатны боловсруулалт хийгдэлгүйгээр, эрүүл мэндийн шинжилгээнд хамрагдаагүй хүний гар дээрээс худалдаалж байна.

Мал аж ахуйн гаралтай түүхий эд, бүтээгдэхүүнээр үйлдвэрлэл, үйлчилгээ явуулж байгаа шалгалтанд хамрагдсан аж ахуйн нэгжүүдийн 62.7% нь хууль тогтоомж, дүрэм заавар зөрчсөн, үүнээс 28.2% нь ямар нэг байдлаар стандарт, ариун цэвэр, эрүүл ахуйн хэм хэмжээг хангаагүй орчинд үйл ажиллагаа явуулдаг байна. Тэрчлэн тухайн аж ахуйн нэгжүүдийн ажилтан ажилчид, удирдлагууд уг үйлдвэрлэлд тавигдах наад захын дүрэм журам, стандартын үзүүлэлтүүдийн талаар тун хангалтгүй ойлголт мэдлэгтэй байдаг. /Ч.Содномцэрэн "Хүнсний аюулгүй байдал, баримтлах бодлого, чиглэл" илтгэл, "Хүнсний аюулгүй байдал" товхимол, 2001 он 18-р тал/.

2.7. УМХГ-ын Нэгдсэн төв лабораторийн Таримал ургамлын үр, хорио цээрийн хяналтын лабораторийн 2004 оны тайлангийн мэдээгээр 10 аймаг, 86 аж ахуйн нэгж, байгууллага, иргэдийн 13103.9тн үр, үрийн материалыг төлөөлөх 592 дээжинд шинжилгээ хийсний дотор тарих үрийн 566,

технологийн 3, хүнсний буудайн 11 дээжийг шинжлэхэд 97.8% нь стандарт, чанарын шаардлага хангаагүй байна.

2005 онд тариалах улаан буудайн 3559.7 тоннын, арвайн 163, 47.4 тоннын 2, овъёосны 81.4 тоннын 4, хөх тарианы 11.8 тоннын 1, төмсний 203 тоннын 2, хүнсний ногооны 11 төрлийн 2.05 тн 26 дээж шинжлэгдсэний 57 дээж буюу 62% нь стандартын шаардлага хангаагүй байна.

Ургамлын хорио цээрийн шинжилгээг дотоодын үйлдвэрлэлийн 12978.2 тн бүтээгдэхүүнийг төлөөлөх 14 нэрийн 162, импортын 134826.9 тн бүтээгдэхүүнийг төлөөлөх 54 нэрийн 2013, экспортын 17454.3 тн бүтээгдэхүүнийг төлөөлөх 15 нэрийн 225 дээж буюу нийт 2400 дээжинд хог ургамал, хөнөөлт шавьж, ургамлын өвчин, хорт бодисын үлдэцийг илрүүлж, тодорхойлох шинжилгээ хийхэд 1401 дээж буюу 58.3% нь гадаад болон дотоод хорио цээртэй хог ургамлын үр, ногоон, ягаан хөгц, шимэгчдийн үршил, хатуу харуу өвчин, агуулахын хачиг, номын бөөс зэрэг нь амьд, үхсэн хэлбэрээр илэрч стандартын шаардлага хангаагүй байна.

Шинжилгээгээр улсын нөөцийн агуулахад хадгалагдаж байгаа 9750.1 тн үр тариаг төлөөлөх 120 дээжинд 3 төрлийн хог ургамал 2450 ш/кг хүртэл хэмжээгээр, 5 төрлийн ургамлын өвчин 1-49% хувь хүртэл, агуулахын хачиг амьд, үхсэн хэлбэрээр, номын бөөс зэрэг хөнөөлт шавьж илэрчээ /УМХГ-ын Нэгдсэн төв лабораторийн Таримал ургамалын үр, хөрс үндэсний хяналтын лабораторийн 2004 оны тайлан/ .

2.8. 2003 онд 31 улсаас 27 төрлийн 146 нэрийн 81.138.2 тн хүнсний бүтээгдэхүүнийг импортолсны дөнгөж 16.4% нь лабораторийн шинжилгээнд хамрагджээ. Эдгээрээс химийн шинжилгээгээр шинжилгээнд хамрагдсан хүнсний бүтээгдэхүүний 31.2%, хор судлалын шинжилгээгээр 0.6%, нян судлалын шинжилгээгээр 5.3% нь хүнсний аюулгүй байдлын шаардлага хангаагүй байна. Давхардсан тоогоор 64 аж ахуйн нэгжийн 207 импортын согтууруулах ундааг шинжлэхэд 7.0% нь эрүүл ахуйн шаардлага хангаагүй байна. /Д.Оюунчимэг, Г.Цэндсүрэн “Хүнсний аюулгүй байдлын тулгамдаж буй асуудлууд”, Зохистой, аюулгүй хоол хүнмээр жигд хүртээмжтэй хангагдах эрхийн төлөв байдал” уулзалт ярилцлагын материал, 2004 он/.

2004 оны эхний хагас жилийн байдлаар УМХГ-ын харъяа 23 лабораторид 53472 хүнсний бүтээгдэхүүнд шинжилгээ хийсний 18% нь импортын хүнсний бүтээгдэхүүн эзэлж байгаа ба 120741 үзүүлэлтээр шинжилсний 16.7% нь чанар, аюулгүй байдлын шаардлага хангаагүй байна. Төрөлжсөн 6 лабораторид хийгдсэн шинжилгээний үзүүлэлтээр хөгц мөөгөнцрийн лабораторийн шинжилсэн сорьцын 18.9% хөгц мөөгөнцөрөөр бохирдсон байсан ба үүнийг хүнсний нэр төрлөөр нь авч үзэхэд цай кофе, какаоны 16.7%, жимс, жимсгэний 11%, бусад бүтээгдэхүүний 38.5%-д нь бохирдол илэрсэн байна /УМХГ-ын 2004 оны тайлангаас/.

2.9. Манай улсын хүн амын дунд хоол тэжээлийн дутал болон илүүдлээс үүдэлтэй эмгэгүүд аль аль нь тохиолдож байна. Хоол тэжээлийн дутал нь ихэвчлэн хүүхэд, эмэгтэйчүүд, эмзэг бүлгийнхний дунд уураг илчлэгийн дутал (УИД), цус багадалт, сульдаа, иод дутлын эмгэг (ИДЭ) зэрэг хэлбэрээр илэрч буй бол илүүдэл нь таргалалт, судасны хатуурал, цусны

даралт ихдэх, харвалт, инсулин үл хамааралт чихрийн шижин, хавдар зэрэг хэлбэрээр тохиолдож байна.

Хоол тэжээлийн дутлын улмаас бага насны хүүхдийн оюуны болон биеийн хөгжил хоцорч улмаар тэдний ойлгох, санах, тогтоох чадвар аажим суларч, сурах чадварт сөргөөр нөлөөлдгийг дэлхий дахины олон судлаачид тогтоожээ. Мөн биеийн эсэргүүцэл сулран халдварт амархан өртөж олон дахин өвчлөх ба өвчин нь ужиг явцтай, дахих хандлагатай байдаг.

Хэдийгээр Хүүхдийн эрхийг хамгаалах тухай /1996/ хуулийн 14 дүгээр зүйлийн 4-ийн 3-т: “хүүхдийн өсөлт хөгжилт, эрүүл ахуйн шаардлагад нийцсэн баталгаат хоол хүнс ... зэргээр хангах асуудлыг хүүхдэд үзүүлэх нийгмийн халамжийн арга хэмжээнд тусгасан байгаа боловч Хүнсний тухай хуульд хүүхдийн хоол тэжээлтэй холбоотой нэг ч заалт байхгүй.

Манайд “бичил тэжээлийн өлсгөлөн”, түүний дотор Иод дутлын эмгэг бодитойгоор оршиж буйг төрөөс онцгойлон анхаарч бодлого, хөтөлбөр хэрэгжүүлсний үр дүнд “Давс иоджуулж, иод дутлаас сэргийлэх тухай” хуулийг 2003 оны 10 дугаар сарын 10-ны өдөр баталж, иод дутлын эмгэгтэй тэмцэх үйл ажиллагааг хуулиар зохицуулжээ.

2.10. Эхийн сүү нь төгс тэжээллэг чанартай бүтээгдэхүүн бөгөөд эхийн сүүнд хүүхдийн биед шаардлагатай уураг, өөх тос, нүүрс ус, амин дэм, бичил тэжээлийг хамгийн зохистой харьцаагаар агуулсан байдаг тул хүүхдийн хэвийн өсөлт хөгжилтийг бүрэн хангаж чаддаг.

1995-1999 онуудад хүүхдийн хөхөөр хооллолтын байдлыг судалсан дүнгээс үзэхэд 2000 он хүртэлх 5 жилийн дунджаар нийт судалгаанд хамрагдсан хүүхдийн 92.6% нь төрсний дараа 30 минутын дотор хөхөө амласан байна. Эхний 4 сар хүртлээ дан хөхөөр хооллож байгаа хүүхэд 99.5%, 4-6 сар хүртлээ хөхөө хөхөж байгаа хүүхэд 96.7%, 6-9 сар хүртлээ – 93.1%, 9-12 сар хүртлээ – 92.9%, 2 нас хүртлээ – 75.9%-тай байгаа нь өмнөх онтой харьцуулахад буураагүй байгаа ч ерөнхийдөө хөхөө хөхөх байдал ой хүртлээ бага багаар буурсаар, 2 нас хүртлээ нилээд буурах хандлагатай байна /“Хүн амын хоол тэжээлийн байдал” Үндэсний судалгаа-2, НЭМХ, ХСТ, 2000 он/.

2000 онд хийсэн олон үзүүлэлт судалгаагаар 4 сар хүртэл дан хөхөөр хооллож байгаа хүүхэд 54% болсон байна. мөн 2001 онд зохион явуулсан “Хөхний сүү орлуулагч бүтээгдэхүүний хэрэглээ, маркетинг ба хөхөөр хооллолт” судалгаагаар 6 сар хүртэл дан хөхөөр хооллолт 32.6% болж жил дараалан буурч байгааг үндэслэн 4 сар хүртэл дан эхийн сүүгээр хооллох бодлогыг 6 сар хүртэл болгон өөрчилсөн байна /Н.Удвал “Эх, хүүхдийн эрүүл мэнд, хоол тэжээлийн тулмагдсан асуудлууд, цаашид хийх үйл ажиллагаа” илтгэл, Хүүхдийн асуудлаарх үндэсний дээд хэмжээний чуулга уулзалт, УБ 2004 он, 38-р тал/.

2.11. Угжаар хооллож буй хүүхэд, халдварт, ялангуяа суулгалт болон амьсгалын замын өвчинд өртөмтгий, өвчлөмтгий болдог. ЭСОБ нь үнэ

өртөг ихтэй, худалдан авах, бэлтгэх, хооллоход цаг хугацаа их шаарддаг зэрэг олон сөрөг үр дагавартай.

Манай оронд сүүлийн 5 жилд 13 орны 543.7 тн эхийн сүү орлуулагч бүтээгдэхүүн импортоор орж ирсэн нь урьдах онуудаас даруй 6.6 дахин ихэсчээ.

2.12. Бага насны хүүхдийн УИД, цус багадалт, сульдаа өвчний тархалт нь тухайн улс орны эхчүүд, жирэмсэн эмэгтэй, бага насны хүүхдийн хооллолтын ёс жаяг, хоол тэжээлийн хангамжийн байдалтай салшгүй холбоотой юм.

Эцэг эхчүүд хүүхдээ хэрхэн хооллож буйг авч үзвэл: 4-12 сартай нийт хүүхдийн 43.3%-д нь тусад нь хоол бэлтгэж өгч харин үлдсэн хувь нь гэр бүлийн хоолонд оруулж байгаа нь хоол тэжээлийн дуталд орох эрсдлийг нэмэгдүүлж байна. Мөн нийт хүүхдийн 54.4% нь нэмэгдэл хоолыг бантан, зутангаар эхэлж, цаашид энэ хоолоороо 1 нас хүртэл дагнан хооллож байна. Харин нэг наснаас хойш гэр бүлийн хоолноос өгдөг байна. Бага насны хүүхдийн хоолонд хэрэглэж буй хүнсний бүтээгдэхүүний нэр төрөл, давтамжийг авч үзвэл: гурил, гурилан бүтээгдэхүүнийг 100%-д нь, мах, махан бүтээгдэхүүнийг 89.8%-д нь сүү, сүүн бүтээгдэхүүнийг 72.4%-д нь өдөрт 1-3 удаа тогтмол нэмэгдэл хоолонд хэрэглэж байна. Хүүхдийн хоол тэжээлд зайлшгүй шаардлагатай жимс, жимсгэнэ, хүнсний ногоог зөвхөн 21.9% нь хэрэглэсэн байна.

Энэ байдлаас харахад өдөрт цөөн удаа хооллож, голлон 2-3 нэр төрлийн илчлэг, тэжээлэг чанар муутай хүнсний бүтээгдэхүүнийг удаан хугацаагаар тогтмол хэрэглэж байгаа нь хоол тэжээлийн хэрэгцээг бүрэн хангаж чадахгүй байна. Улмаар энэ нь хоол тэжээлтэй холбоотой бусад өвчлөл, сульдаа, цус багадалт, улмаар хоол тэжээлийн архаг дуталд орох нэг шалтгаан болж байна /"Хүн амын хоол тэжээлийн байдал" үндэсний судалгаа – 2, НЭМХ-ХСТ, 2000 он/.

2.13. Уураг илчлэг дутлыг тураал (ж/н <-2SD), өсөлтийн хоцрогдол (ө/н <-2SD), туранхай хүүхэд (ж/ө <-2SD) гэсэн үзүүлэлтүүдээр хэмжиж, үнэлдэг байна.

Монгол улсын засгийн газрын "Хүүхэд хөгжил хамгаалал үндэсний хөтөлбөр"-т 2000 он гэхэд 5 хүртэлх насны хүүхдийн хоол тэжээлийн хурц дутал буюу тураалыг 1990 оны түвшнээс 50%-аар бууруулах зорилтыг тавьсан билээ.

1999 оны байдлаар 5 хүртэлх насны хүүдийн дунд тураал 12.5%, өсөлт хоцролт 24.6%, туранхай хүүхэд 3.7% байгаа нь 1997 оны үзүүлэлтүүдээс өсчээ. Харин 2001 онд хийсэн судалгаагаар тураал 6%, өсөлт хоцролт 22.3%, туранхай хүүхэд 0.9% болж тус тус буурчээ /Д.Эржен, Б.Энхтунгалаг, НЭМХ-ХСТ, "Төсөлд хамрагдах орон нутгийн 5 хүртэлх насны хүүхдийн хоол тэжээлийн байдал" суурь судалгааны урьдчилсан дүнгийн илтгэл, "Хоол тэжээл-эрүүл мэнд" онол-практикийн бага хурлын илтгэлийн хураангуй, 2002 он, 44-р тал/.

УИД-ын тархалт төв суурин газраас, хөдөө орон нутагт хоёр дахин их тархалттай байна. УИД хотуудад 7.1% байсан бол аймгийн төвд 15.7%, суманд 19.4% буюу тураалтай хүүхдийн 97% нь аймгийн төв, суманд байдаг. Тураалтай, өсөлт хоцролттой, туранхай хүүхэд нэмэгдэл хоолонд орж, борог хоолонд шилжих шилжилтийн чухал үе болох 7 сартайгаас эхлэн 2-3 дахин өсч, 13-24 сартайд бусад насны бүлгээс хамгийн өндөр тархалттай байна.

Өдөрт 1-2 удаа хооллодог 6-12 сартай хүүхдийн 16.4% тураалтай, 32.8% нь өсөлт хоцорсон байхад 4-5 удаа хооллодог хүүхдийн тураал 4.4 дахин, өсөлт хоцролт 8.7%-аар бага байна.

Ядуу өрхийн хүүхдүүдийн тураалд өртөх магадлал 3 дахин их байна. Тураалд өртөж байгаа ядуу өрхийн 10 хүүхдийн 9 нь хөдөөд байна. Зуданд нэрвэгдсэн бүс нутагт 5 хүртэлх насны хүүхдийн дунд тураал 15%, өсөлт хоцролт 36.1% байгаа нь зуданд нэрвэгдээгүй бүс нутгийн мөн насны хүүхдүүдийнхээс бага зэрэг их байгаа нь ажиглагдаж байгаа бөгөөд 1999 оны судалгаатай харьцуулахад өссөн байна /Н.Болормаа ба бус НЭМХ-ХСТ “Хоол тэжээл- эрүүл мэнд” онол-практикийн бага хурлын илтгэлийн хураангуй, 2002 он, 31-р тал/.

2.14. Монгол улсын 5 хүртэлх насны хүүхдийн дунд нилээд их тархалттай байгаа рахит өвчин нь хүүхдийн хоол тэжээлийн дуталтай холбоотой өвчнүүдийн дунд гол байр суурийг эзэлж байна.

Судалгаанд хамрагдсан 5 хүүхэд тутмын нэгд нь яс зөөлрөх болон ясны хэлбэр алдагдлын аль нэг шинж тэмдэг илэрч байв. 1 хүртэлх насны 4 хүүхэд тутмын нэг нь рахит өвчинд өртөж байна.

Тураалтай хүүхдийн 36.5%, өсөлт хоцорсон хүүхдийн 30.8% нь сульдаа өвчинтэй байхад тураалгүй хүүхдийн уг өвчлөл 14.9%-аар, өсөлт хоцролтгүй хүүхдийн өвчлөл 10.7%-аар бага байна. Мөн 4 сар хүртэл дан хөхөө хөхсөн хүүхүүдийн 14.4% сульдаа өвчинтэй байсан бол дан хөхөөр хооллоогүй хүүхдүүдийн уг өвчлөл 2.2 дахин их байсан ба харин 6 сар хүртэл дан хөхөө хөхсөн хүүхдийн өвчлөл 2.6%-аар бага байна /Д.Эржен, Б.Энхтунгалаг, НЭМХ-ХСТ, “Төсөлд хамрагдах орон нутгийн 5 хүртэлх насны хүүхдийн хоол тэжээлийн байдал” суурь судалгааны урьдчилсан дүнгийн илтгэл, “Хоол тэжээл-эрүүл мэнд” онол-практикийн бага хурлын илтгэлийн хураангуй, 2002 он, 44-р тал/.

2.15. Зохистой хоол хүнс нь хүний бие махбод, түүний эрхтэн системийн хэвийн үйл ажиллагааг хангахад зайлшгүй шаардлагатай байдаг.

Манай оронд 1960-аад оны сүүлчээс эхлэн хүн амын хоол тэжээлийн бодит байдлыг тодорхой бүлэг хүмүүсийн илч зарцуулалттай холбон судалж иржээ.

ЭМНХЯ-ны сайдын 1997 оны А/318 тоот тушаалаар баталсан “Хүн амын хоол тэжээлийн зөвлөмж хэмжээ”-д заасан “Жишсэн дундаж хүнд хоногт ноогдох хүнсний бүтээгдэхүүний жагсаалт”-аар насанд хүрсэн хүн хоногт дунджаар 230 гр мах, махан, 380 гр гурил, гурилан, 340 гр сүү, сүүн бүтээгдэхүүн, 27 гр цөцгийн тос, 60 гр сахар чихрийн зүйл, 120 гр төмс,

200 гр хүнсний бусад ногоо, 25мл ургамлын тос, 45 гр будаа, 280 гр жимс, 4 гр загас, загасан бүтээгдэхүүн, 7 гр өндөг хэрэглэснээр 104.85 гр уураг, 76.23 гр өөх тос, 406.74 гр нүүрс ус бүхий 2731.18 ккал илчлэгийг хоол хүнсээрээ авч байхыг тогтоосон байна.

Хүнсний бүтээгдэхүүний илчлэг, шимт чанарыг судлахад: хоногийн хэрэгцээт илчлэгийн 86.2%, уургийн 76.0%, өөр тосны 120.8%, нүүрс усны 74.2%, эслэгийн 1.1%, А аминдэмийн 33.5%, С аминдэмийн 83.3%, В1 аминдэмийн 71.1%, В2 аминдэмийн 83.3%, фосфорын 62.2%, төмрийн 70.0%-ийг хангаж байна. Өөрөөр хэлбэл дээр дурьдсан хүнсний бүтээгдэхүүний хэрэглээтэй холбоотойгоор зарим аминдэм, эрдэс бодисын хангамж зөвлөмж хэмжээнээс доогуур байна.

Хүнсний бүтээгдэхүүний хэрэглээ өрхийн орлогоос хамааралтай байсан ба өрхийн нэг гишүүнд оногдох сарын дундаж орлого багасах тутам хүнсний бүтээгдэхүүний нэр төрөл, хэрэглэх хэмжээ эрс буурч байна. Тухайлбал: хотын АБТ-ээс доогуур орлоготой өрхийн нэг гишүүн нь дээгүүр орлоготой өрхийн нэг гишүүнээс төрөл бүрийн хүнсний ногоог 1.9, ургамлын тосыг 3.7, жимс, жимсгэнийг 6.2, сүү, сүүн бүтээгдэхүүнийг 4.7 дахин бага хэрэглэж байна.

Үүнийг илчлэгийн зөвлөмж хэмжээтэй харьцуулахад хотын АБТ-ээс дээгүүр орлоготой өрхийн нэг гишүүний хоногийн хоолны илчлэгийн хангамж 135% буюу ДЭМБ-ын зөвлөмжөөр физиологийн нормоос хэтэрсэн, харин АБТ-ийн өрхийн нэг гишүүний хоногийн хоолны илчлэгийн хангамж 96.2% буюу физиологийн нормыг хангаж байхад АБТ-ээс доогуур орлоготой өрхийн нэг гишүүний хоногийн хоолны илчлэгийн хангамж дөнгөж 68.5%-тай тэнцүү буюу физиологийн нормоос ихээхэн доогуур байна /"Хүн амын хоол тэжээлийн байдал" үндэсний судалгаа – 2, НЭМХ-ХСТ, 2000 он/.

ГУРАВ. АЮУЛГҮЙ ОРЧИНД АМЬДРАХ ЭРХИЙН ХЭРЭГЖИЛТ

Тус Комиссын 2004 оны ээлжит гуравдугаар илтгэлд эрүүл аюулгүй орчинд амьдрах эрхийн хүрээнд орчны бохирдол, байгалийн тэнцэл алдагдахаас хамгаалуулах эрхийн хэрэгжилттэй холбоотой асуудлыг тусгаж байсан учраас энэ удаагийн илтгэлд аюулгүй орчинд амьдрах эрхтэй холбоотой зарим асуудлыг авч үзэж байна. Аюулгүй орчинд амьдрах эрхэд хүний амьдрал, үйл ажиллагаа, орчинтой холбоотой олон багц асуудлууд багтах нь мэдээж. Энэ удаад Улаанбаатар хотын барилга байгууламж, шатахуун түгээх станц, зам тээврийн нөхцөл байдал нь хүний аюулгүй орчинд амьдрах эрхэд хэрхэн нөлөөлж буйг гаргаж тавихыг зорьсон болно.

3.1. Улаанбаатарт 1950-1960-аад онуудад баригдсан барилгуудын чанар муудаж, газар доогуурх байгууламжуудын хугацаа дууссаны дээр сүүлийн үед баригдаж байгаа барилга байгууламж, орон сууцыг стандарт зөрчиж, чанар муутай бүтээгдэхүүн, хийцээр барьж буй талаар ихээхэн шүүмжлэл гарах болсон. Зарим барилгын тааз, дээвэр нурсан, шинээр орсон орон сууцны байрны ханын наалт, өнгөлгөө салхи шуурганд хуурсан, орон

сууцны дээд давхарт бороо, цасны ус гоождог, ханын өрлөгийн тооцоо буруу хийгдэж, өрлөгийг дахин дахин буулгасан зэрэг барилгын хийц, чанартай холбоотой олон зөрчил гарсаар байна.

Түүнчлэн сүүлийн жилүүдэд нийтийн орон сууцны зориулалтаар баригдсан барилгын нэгдүгээр давхрын хана бэхэлгээг нурааж, зориулалтыг өөрчлөн үсчин, хоолны газар, эмийн сан, худалдааны цэгүүд болгох нь олшров. Орон сууцны даацын ханыг дур мэдэн буулгах, цоолох, шинээр хаалга гаргах, цонх, өрөө, тасалгаа үүсгэх нь ердийн үзэгдэл болжээ. Энэ нь тухайн байранд амьдардаг оршин суугчдын сэтгэлийг түгшээж, амар тайван, аюулгүй орчинд амьдрах нөхцөлийг алдагдуулж байна. Зарим барилгад иймэрхүү өөрчлөлтөөс болж ан цав үүссэн тохиолдол ч гарсан байна. Баянзүрх Дүүргийн 6-р хорооны нутаг дэвсгэрт байрлах 60 айлын орон сууц (хуучнаар ХААЯамны ажилчдын байр) – ны 1-р давхрын эргэн тойрны даацын хананд шинээр бэхэлж барьсан 16 үйлчилгээний газар ажиллаж, орон сууц руугаа дотогшоо ордог 12 хаалга шинээр гаргасан учир даацын ханын бөх бат чанар үндсэндээ алдагджээ.

Улаанбаатар хот газар хөдлөлийн идэвхитэй бүсэд оршдог учраас барилгын зориулалтыг өөрчилж, даац, бэхэлгээнд нь ийм маягаар нөлөөлөх нь болзошгүй эрсдлийг ихэсгэх нь ойлгомжтой.

Үйлдвэрлэл үйлчилгээний зориулалтаар ашиглахаар хана бэхэлгээг нь буулгаж, зориулалтыг нь өөрчилсөн зэрэг ноцтой зөрчил дутагдалтай 40, 50 мянгат болон Бага-тойруу /хуучнаар 40 мянгатын эмийн сангаас Баруун дөрвөн зам хүртэлх /уртаараа 1.5 км, төв замаасаа урагш, хойш чиглэлд 150-160 м өргөн, 30 гаруй га газар хамарсан/ одоогийн Энхтайваны өргөн чөлөөнд байрлах 2-4 давхар барилгууд мэргэжлийн хүмүүсийн үнэлгээ дүгнэлтээр 4-6 баллын хүчтэй газар хөдлөлт болон ердийн үер ус, хүчтэй салхи зэрэг байгалийн гамшиг тохиолдоход иргэдийн амь насанд аюул учруулахгүй гэхийн баталгаагүй байна.

3.1.1. Техникийн бичиг баримт дутуу, техникийн нөхцөл аваагүй буюу зураг төслийн иж бүрдэл дутуу, зураг төслийн боловсруулалтанд барилгын норм ба дүрэм зөрчсөн, мөн техникийн үндсэн шийдлийн алдаа зөрчил гаргах, улсын экспертизийн албаар хянагдаж баталгаажуулаагүй, галын болон эрүүл ахуйн байгууллагаас холбогдох зөвшөөрөл аваагүй зураг төслөөр барилга угсралтын ажил гүйцэтгэсэн зэрэг зөрчлүүд байнга гарч буйг мэргэжлийн байгууллагуудын хийсэн шалгалтаас үзэж болно.

Барилгын тухай хуулийг зөрчин барилга угсралтын ажлыг эхлэх үргэлжлүүлэх, барилга угсралтын ажил гүйцэтгэх явцад зураг төсөл зохиогчийн зөвшөөрөлгүй дураараа зураг төслийг өөрчлөн зөрчих, зураг төсөлгүй байхад барилга барих, угсралтын ажлын үед техникийн үндсэн шийдлийн алдаа гаргах, инженерийн тооцооны схемийг өөрчлөх зэрэг зөрчлүүд ихсэх хандлагатай болжээ.

Түүнчлэн барилга угсралтын ажлын технологи зөрчин ноцтой алдаа гаргах, барилга угсралтын ажлын үе шат тутамд далдлагдсан ажлын актыг бичихгүй байх, ил далд ажлын актыг холбогдох хүмүүсээр баталгаажуулахгүй байх, захиалагчийн хяналтыг барилгын инженерийн

мэргэжлийн хүмүүсээр хийлгэдэггүй зэрэг нийтлэг ноцтой зөрчил дутагдал ч байсаар байна.

3.1.2. Үүний зэрэгцээ өргөх шатны /лифт/ ашиглалтын талаархи дүрмийн заалтуудыг зөрчсөн нийтлэг эвдрэл, дутагдлууд их байна. Лифтийн хонгилын гэрэлтүүлэг шатсан, бүхээг болон хонгилийн хаалганы босгоны зай зөвшөөрөгдөх хэмжээнээс 50-100 мм-ээр их, башмак элэгдсэн, хаалга цоожлогддоггүй, тросс сунасан байх нь ердийн үзэгдэл бөгөөд энэ лифт ашиглалтын дүрмийг зөрчиж, улмаар аюултай байдлыг бий болгодог.

3.1.3. Барилга байгууламж, түүний дотор орон сууцны стандарт, чанарын шаардлага хангасан хийц, материалаар баригдахгүй байгаа талаар мэргэжлийн байгууллага, оршин суугчдын зүгээс шүүмжлэл, гомдол их гарч байна. Түүнчлэн зарим орон сууцны барилгууд салхивчгүй, чийг цохидог, бохир хаягдлын цэг айлуудын хаалганд хэт ойр байрлалтай, агааржуулагч болон тусгаарлагчгүй байгаа нь иргэдийн эрүүл мэндэд сөрөг нөлөөтэй. Эдгээр нь нэг талаас барилгын үйлдвэрлэл эрхэлдэг компаниуд нийгмийн эрэлт хэрэгцээг далимдуулан барилгад тавигдах стандарт, норм, үйл ажиллагааны горимыг зөрчин ашгийн хойноос хөөцөлдөж байгаа нөгөө талаас барилгын үйлдвэрлэлд тавих төрийн хяналт илт сул байгаатай холбоотой юм.

3.2. Нефьт болон нефьтийн гаралтай бүтээгдэхүүнийг тогтоосон стандарт, горимд нийцүүлэн хадгалаж, түгээж чадаж буй эсэх нь иргэдийн аюулгүй орчинд амьдрах эрхтэй шууд холбоотой асуудал.

Шатахуун түгээх станц нь шатахууныг хүлээн авах, савлах, хадгалах, хэрэглэгчдэд жижиглэн худалдаалах зориулалттай барилга, байгууламжийн цогцолбор юм.

Өнгөрсөн онд Улаанбаатар хотод улсын үзлэг шалгалтад 193 ШТС хамрагдсанаас 124 нь зураг төсөлгүй, аюулгүйн зай, хэмжээний дүрэм зөрчсөн нь шалгалтаар тогтоогдсон.

Нийслэл хотын гурван дүүрэгт ажилладаг 17 шатхуун түгээх станцыг судалж үзэхэд 15 ШТС нь /орон сууц барилга, дэлгүүр үйлчилгээний газар болон бусад хүн ам олноор төвлөрөх газарт 5-30 метр зайд байрласан байлаа. Зөвхөн 2 станц л үйлчилгээний газраас 50 метр зайд баригджээ /Стандарт МНС 4628-98-д зааснаар ШТС нь үйлчилгээний газраас 50 метрийн зайд баригдсан байх шаардлагатай/.

Санал асуулгад оролцсон иргэдийн дийлэнхи нь буюу 62% нь ШТС-ууд орон сууцны барилгатай хэт ойр /5-40м/ байрлаж буй нь тэдний аюулгүй байдалд сэтгэл түгшээдэг гэж үзсэн байна.

3.3. Монгол улсад 2004 онд нийт 120418 тээврийн хэрэгсэлт бүртгэгдсэнээс Улаанбаатар хотод 67361 тээврийн хэрэгсэл байгаа нь улсын хэмжээний нийт автомашины 55.9 хувийг эзэлж байна.

Автомашины төрөл

№	Автомашины төрөл	2004 оноор	
		Улсын	Улаанбаатар хотын

		тоо	тоо	Улсын дүнд эзлэх хувь
1	Суудлын	79691	49123	61.4
2	Нийтийн тээврийн автобус	10645	6553	61.6
3	Ачааны	25430	9658	38
4	Тусгай зориулалтын	4652	2027	43.6
Дүн		120418	67361	55.9

(Монгол улсын автотехникийн үзлэг, тооллогын нэгдсэн товчоо, 2004 он)

Улаанбаатар хотод нийт тээврийн хэрэгслийн 79.4% нь 7-оос дээш жил эдлэсэн, хуучирч өвгөрсөн автомашинууд байна. Шинэ буюу 3 жил хүртэл ашиглагдсан автомашин нийт паркийн дөнгөж 7.8% - ийг эзэлж байна.

Автомашинны насжилтын судалгаа, 2004 оны байдлаар

№	Насжилт, оноор	Улсын		Улаанбаатар хотын	
		Автомашинны тоо	Хувийн жин, %	Автомашинны тоо	Хувийн жин, %
1	3 жил хүртэл	16502	13.7	5266	7.8
2	4-6 жил	21632	18	8620	12.8
3	7-10 жил	29141	24.2	16547	24.6
4	11-ээс дээш жил	53143	44.1	36928	54.8
Бүгд		120418	100	67361	100

(Монгол улсын автотехникийн үзлэг, тооллогын нэгдсэн товчоо, 2004 он)

Автомашинны тоо огцом өсч, гудамж замын хөдөлгөөний нягтрал үлэмж нэмэгдэж буй нь дараах сөрөг нөхцөл байдлыг бүрдүүлж байна.

- Агаарын бохирдол зөвшөөрөгдөх хэмжээнээс үлэмж давсан
- Хөдөлгөөний аюулгүй байдлыг хангах асуудал хурцаар тавигдаж, улмаар хүний амь нас, эрүүл мэндэд бодит эрсдэл, аюулыг бий болгосон.

Хөдөлгөөнт эх үүсвэр, ялангуяа насжилт өндөртэй автомашинаас ялгаруулах утаанд агуулагдах хорт бодисын хэмжээ Улаанбаатар хотын агаарын бохирдлын 40 орчим хувийг эзэлж байна.

3.4. 2004 оны байдлаар Улаанбаатар хотод 361.1 км хатуу хучилттай авто зам ашиглагдаж байна. Үүнээс асфальтан зам 300.4 км, бетонон зам 60.7 км болно. Мөн дагуул хот, тосгоны шороон хучилттай зам 78.0 км байдаг. Нийт 50 гүүртэйгээс 44 нь төмөр бетонон, 6 нь модон гүүр байна.

Нийслэл хотын авто замын ангилал, урт

№	Ангилал	Урт (км)	Хувийн жин
1	Улсын чанартай авто зам (хатуу хучилттай)	54.45	15.1
2	Хотын чанартай авто зам (хатуу хучилттай)	202.65	56.1
3	Дүүргийн ба тусгай зам (хатуу хучилттай)	104	28.8

4	Дүн	361.1	100
----------	------------	--------------	------------

(Улаанбаатар хотын хөрөнгө оруулалтын газар, 2004 он)

Нийслэлийн гудамж, авто замын сүлжээ, тэдгээрийн техникийн түвшин нь хөдөлгөөнт эх үүсвэрийн тоо хэмжээ, ачаалал, хөдөлгөөний эрчимээс илт хоцорсон, замын эвдрэл их байгаа зэрэг нь байнгын авар ослыг нөхцөлдүүлж байна. Түүнчлэн замын сүлжээг хот байгуулалтын төлөвлөлт, нормативын хэмжээнд зохицуулах бодлого алдагдаж, зарим үед газар олголт, хот төлөвлөлтийн урагшгүй үйл ажиллагаанаас болж зам, гудамж талбай нарийсаж, хөдөлгөөний нягтралын улмаас ачааллаа даахгүй болсон нь зам тээврийн осол өсөхөд шууд нөлөөлж байна.

Улаанбаатар хотын замын хөдөлгөөний зохицуулалтыг Замын Цагдаагийн Газраас зохион байгуулж гүйцэтгэж байна. Улаанбаатар хотод гудамж замын хөдөлгөөний хяналт зохицуулалтын байнгын пост 12, нийт замын сүлжээнд 275 зохицуулагч, офицерууд хоёр ээлжээр ажилладаг.

Сүүлийн жилүүдэд замын тэмдэглэгээг элэгдэлд тэсвэртэй, удаан эдэлгээтэй термо будгаар тавьж байгаа боловч замын тэмдэг, тэмдэглэл амархан өнгө үзэмжээ алдаж мууддаг боловч байнга сэргээх ажил хийгдэхгүй байгаа.

Явган зорчигчдод зориулсан замын зорчих хэсгийн тэмдэглэгээнүүд бүдгэрч арилсан, сэргээн засварлах ажил хийгддэггүй, уулзварууд дээр автомашины жолооч нар замын хөдөлгөөний дүрэмд заасны дагуу хурд сааруулах, явган зорчигчдод давуу эрхийг нь эдлүүлдэггүй зэрэг ноцтой зөрчил дутагдал нь зам тээврийн осолд шууд нөлөөлж байна.

Зам тээврийн ослын улмаас учирсан хохирол

№		ЗТО-ын тоо				
		2000	2001	2002	2003	2004
1	ЗТО-оор нас барсан хүний тоо					
	❖ Улсын хэмжээнд	338	335	327	391	385
	❖ УБ хотын хэмжээнд	141	97	122	145	102
2	Хүнд, хөнгөн гэмтсэн хүний тоо					
	❖ Улсын хэмжээнд	1616	1812	1636	1224	2312
	❖ УБ хотын хэмжээнд	940	1078	818	692	1119
3	Материалын хохирол, сая.төгрөг					
	❖ Улсын хэмжээнд	483.2	289.7	658.3	729.9	354.3
	❖ УБ хотын хэмжээнд	215.6	127.6	384.4	424.4	127.4

(ЗЦГ, О.Батжаргал, 2000 – 2004 он)

Судалгаа, тооцооноос үзэхэд манай улсад, үүний дотор нийслэл Улаанбаатар хотод ЗТО-ын гаралт харьцангуй өндөр, ослын хор уршиг гүнзгийрч байгаа нь анхаарал татсан асуудал юм. Иймд ЗТО-ын эх үүсвэр, шалтгаан, нөлөөлж буй хүчин зүйлүүдийг нарийвчлан судалж ЗТО-оос урьдчилан сэргийлэх ажлыг байнгын системтэй зохион байгуулах явдал нэн чухал байна.

ЗТО–ын хор уршгийг ЗТО-ын 100 гэмтэл болон 100 тохиолдол бүрт ногдох нас баралтын тоогоор үнэлдэг байна.

Хүн ам ба автомашины тооны харьцаанаас хамааралтайгаар ЗТО - оос нас барах магадлал манай улсад бусад орнуудаас 14% өндөр байна.

Улаанбаатар хотод ЗТО-д өртөгдөх магадлал ихтэй нийгмийн эмзэг бүлэгт хамаарах хараагүй болон хөгжлийн бэрхшээлтэй хүмүүсийн асуудал онцгой байр эзэлж байна. Иймд хараагүй хүмүүсийн үйлдвэр ба нийтийн байр (Хан-Уул дүүрэг), хараагүй хүүхдийн сургууль (Сүхбаатар дүүрэг)- ийн орчим замын хөдөлгөөний нөхцлийн байрлал зүйн болон зорчих хэсэгт тусгайлан судалгаа явуулав.

Хараагүй хүмүүс ажилдаа ирэхийн тулд 1-2 автобус дамжиж, Үйлдвэр Комбинатын автобусны буудалд буугаад, 5-6 уулзвар гарц нэвтэрч, хөдөлгөөний эрчим ихтэй 2 зам, Дунд голын гүүрийг гатлан үйлдвэр ба байрандаа очдог. Энэ чиглэлд хийсэн судалгаагаар хараагүй бүү хэл хараатай хүн давж, тээглэж ойчихоор 27 саад байв. Хараагүй хүнийг зам, уулзвараар хөтлөөд, гаргаад өгдөг хүнгүй, автомашинууд зам тавьж өгдөггүй зэргээс нэг зам хөндлөн гарахын тулд 2 цаг хүртэл хүлээх тохиолдол гардаг гэж хараагүй хүмүүсийн үйлдвэрийн ажилчин Ж ярьсан юм (ярилцлагаас).

Хараагүй хүмүүсийн зорчих замын дагуу 2004 оны 1-р сарын 12-17-ны өдрүүдэд хийсэн ажиглалтаар үйлдвэрийн гол хаалга, ажилчдын байрны хооронд олон төрлийн хавтан саадтай, урд зам өөд гарах хажуу налуу (10х20м) цул мөстсөн, замын 2 хэсэгт “ Хараагүй хүн ” гэсэн замын тэмдэгтэй боловч хурдыг хязгаарласан заалт тэмдэггүй, Дунд голын гүүрний чиглүүлэх хашлага, хаалт эвдэрч, тоногдсон учраас хараагүй хүн эрэг, хажуу руу унах боломжтой, гүүрний эцэст барилгын хавтан овоолж, хашаа тулган барьсан, урд зам дээрх “Хараагүй хүн” гэсэн тэмдэгийг авч, тоносон байв. Мөн энэ замын урд “Дугуй засварын газар” ажиллуулж байгаагаас үйлчлүүлэх автомашинууд орж, гарах 3 салаа зам гарсан, замын хаалт, бродюрыг эвдэж, зайлуулж хаяжээ. Тэрчлэн өмнөх орон сууцны хорооллын дундуур хараагүй хүнд зориулсан зам, хаалт байхгүй, эндээс 5-6 уулзвар, гарцыг гатлан замдаа 50-60см өндөртэй траншейны цементэн таг, замын хашлага 12-ыг давж 710 м замыг туулан сая автобусны буудал хүрнэ.

Хараагүй ба сонсгол муутай хүүхдүүдийн сургууль (29 ба 116-р сургууль), Сүхбаатар дүүргийн 100 айл орчимд бий. 116-р сургуульд хараагүй 75 хүүхэд сурдаг. Үүнээс 40 хүүхэд нь тэндээ дотуур байранд амьдардаг. Үлдсэн 35 хүүхэд нь өдөр бүр хотын бүх дүүргээс эцэг эх, хүнээр замчлуулан сургуульдаа ирдэг байна.

100 айлын автобусны буудлын орчимд замын 2 талд “ Хараагүй хүн ” тэмдэгтэй, явган хүний гарцтай, автобусны буудлаас сургууль хүртэл 170м зайтай. Энд уулзварын хойд эхэнд замд тулган хашаа шинээр барьсан, барилгын суурь хавтан буулгасан, замын дагуу контейнер,

хашлага саад 16 байгаа бөгөөд хараагүй хүний зориулалтын замгүй тул явах боломжгүй хүндрэлтэй газар юм.

Энэ бүхэн нь хөгжлийн бэрхшээлтэй хүүхэд багачуудын амь нас, эрүүл мэндэд бодитой аюул, эрсдлийг бий болгож байна.

САНАЛ, ЗӨВЛӨМЖ

Энэ удаагийн илтгэлтэй холбогдуулан дараах санал, зөвлөмжийг гаргав.

Нэг. Сонгуулийн үйл ажиллагааг зохицуулж буй хууль тогтоомжийг цаашид боловсронгуй болгох шаардлагатай байна. Сонгуулийн бүх нийтийн байх, тэгш байх, чөлөөтэй байх зарчмуудыг хэлбэрэлтгүй хангахад сонгуулийн тойрог, хэсгийн хороодыг байгуулах, нэр дэвшүүлэх, сонгуулийн сурталчилгааг явуулах, сонгогчдын нэрийн жагсаалтыг үйлдэх зэргийг онцгойлон авч үзэх шаардлага байгааг ажиглалт, судалгааны дүн харуулж байна.

- 1.1. Сонгуулийн хэсэг, тойргийн хороодыг байгуулахад нам, эвсэл, нам бусчуудын төлөөллийн тэнцвэрт байдлыг хангаж, хороодыг байгуулах үйл явцыг ил тод болгох;
- 1.2. Сонгуулийн хороодод ажиллах хүмүүсийн эдийн засгийн болон эрх зүйн баталгааг сайжруулж, мэдлэг боловсролтой, шудрага, зохих дадлага туршлагатай иргэдийг сонгуулийн хороодын үйл ажиллагаанд татан оролцуулах арга механизмыг бий болгох;
- 1.3. Сонгогчдын нэрийн жагсаалтыг гаргах эрх бүхий албан тушаалтны үүрэг хариуцлагыг нэмэгдүүлж, нэрийн жагсаалтын үнэн зөв эсэхэд тавих сонгуулийн хороодын болон хөндлөнгийн хяналтыг үр дүнтэй, оновчтой болгох;
- 1.4. УИХ-ыг сонгох сонгуулийн тойргуудын сонгогчдын тоо эрс зөрүүтэй байгаад дүгнэлт хийж, тойргуудын цэсийг шинэчлэн тогтоох;
- 1.5. Засгийн эрх барьж буй нам, хүчин төрийн өмч хөрөнгө /унаа машин, байр/, төсвийн мөнгийг /цалин, томилолт/ сурталчилгаанд ашиглаж, төрийн албан хаагчдыг сурталчилгаанд дайчилж буй нь сонгуулийн тэгш байдлын зарчмыг алдагдуулах нэг том нөхцөл болж буйг анхааран авч үзэх;
- 1.6. Худал хуурмаг амлалт өгөх, мөнгө, бэлэг тараах замаар сонгогчдыг татах болон сонгогчдын саналыг авах зорилготой бусад булхай зөрчлийг таслан зогсооход чиглэсэн заалтыг сонгуулийн хуульд тусгах.

Хоёр. Манай улсын хувьд зохистой, баталгаатай хоол хүнсний асуудал нь хүний эрхийн тулгамдсан асуудлын нэг бөгөөд энэ чиглэлээр дараах арга хэмжээ авах шаардлагатай гэж үзнэ.

- 2.1. Хүн амыг зохистой хоол хүнсээр хангахад төрийн байгууллагуудын гүйцэтгэх үүрэг, хүлээх хариуцлагыг Хүнсний тухай хууль /1999 он/-д тодорхой тусгах;
- 2.2. Импортын хүнсний бүтээгдэхүүний аюулгүй байдалд тавих төрийн хяналт, зохицуулалтыг эрс сайжруулах;
- 2.3. Хүнсний аюулгүй байдалд тавьж буй хяналт, шалгалтын үйл ажиллагааг сайжруулж, Улсын мэргэжлийн хяналтын алба болон түүний харьяа байгууллагуудын лаборатори, шинжилгээний газруудын чадавхи, хүчин чадлыг эрс нэмэгдүүлэх;
- 2.4. Монгол хүний физиологийн хэрэгцээнд нийцүүлэн хоол тэжээлийн зөвлөмж хэрэгцээг шинэчлэн өөрчлөх.

Гурав. Нийслэл хотын хэмжээнд байрилга, байгууламж, зам тээвэр, шатахуун түгээх станцын ашиглалт, нөхцөл байдал нь аюулгүй орчинд амьдрах хүний эрхийг ноцтойгоор хөндөж байна.

- 3.1. Хот байгуулалтын болон Барилгын тухай хуулиудын барилга, байгууламжийн зураг төсөл, зөвшөөрөл, барилгын хийц бүтээгдэхүүний чанар, стандарт, норм, ажлын технологи, үе шаттай холбоотой заалтуудыг амьдралд хэрэгжүүлэхэд тавих техникийн болон мэргэжлийн хяналтыг хэвшүүлэх;
- 3.2. Барилга, шатахуун түгээх станц барихад газар олгож буй болон зөвшөөрөл өгч буй өнөөгийн эмх замбараагүй, хяналтгүй байдалд дүгнэлт хийж, Барилгын тухай хууль /1998 он/-ийн биелэлтэд хяналт тавих чиг үүргээ холбогдох байгууллагууд биелүүлэх;
- 3.3. Нийслэлийн авто замууд тэдгээрийн уулзваруудыг хоногийн автомашины урсгал, нэвтэрч өнгөрөх тээврийн хэрэгслийн тоо, хөдөлгөөний ачаалал, эрчмийн байдлаас хамааруулан ангилалтай болгох, тэмдэгжүүлэх, гэрэл дохио тавих, инженерийн байгууламжаар хангах арга хэмжээг авах;
- 3.4. Хөдөлгөөний нягтрал ихтэй зам, уулзваруудаар хөдөлгөөнт эргүүл, шалгалтуудыг осол, авар гаргах магадлал бүхий сар, өдөр, цагуудаар тодорхой хувиарийн дагуу тогтмол явуулж хэвшүүлэх, явган хүний гарц бүхий замын хэсгийг тэмдэгжүүлэн тодорхой болгох. Түүнчлэн явган хүнд зориулсан, аюулгүй байдлыг хангасан хонгил-гарцыг шаардлагатай уулзваруудад бий болгох.

ТОВЧИЛСОН ҮГСИЙН ТАЙЛАЛ

ААН	Аж ахуйн нэгж
АБДТ	Амьжиргааны баталгаажих доод төвшин
ДЭМБ	Дэлхий эрүүл мэндийн байгууллага
ЗДТГ	Засаг даргын тамгын газар
ЗТО	Зам тээврийн осол
ЗЦГ	Замын цагдаагийн газар
ЙДЭ	Йод дутлын эмгэг
ИТХ	Иргэдийн төлөөлөгчдийн хурал
ИХШХШХ	Иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай хууль
ИУТЭОУП	Иргэний болон улс төрийн эрхийн тухай олон улсын пакт
МАХН	Монгол Ардын Хувьсгалт Нам
НМХА	Нийслэлийн мэргэжлийн хяналтын алба
НМХГ	Нийслэлийн мэргэжлийн хяналтын газар
НСХ	Нийгэм судалгааны хүрээлэн
НҮБ	Нэгдсэн үндэстний байгууллага
НЭМХ	Нийгмийн эрүүл мэндийн хүрээлэн
ОУ	Олон улсын
СЕХ	Сонгуулийн ерөнхий хороо
ТББ	Төрийн бус байгууллага
УБ	Улаанбаатар
УДШ	Улсын дээд шүүх
УИД	Уураг, илчлэг дутал
УИХ	Улсын их хурал
УМХГ	Улсын мэргэжлийн хяналтын газар
ХААЯ	Хөдөө аж ахуйн яам
ХСТ	Хавдар судлалын төв
ХХААБ	Хүнс хөдөө аж ахуйн байгууллага
ХЭҮК	Хүний эрхийн үндэсний комисс
ШТС	Шатахуун түгээх станц
ЭСОБ	Эхийн сүү орлуулагч бүтээгдэхүүн